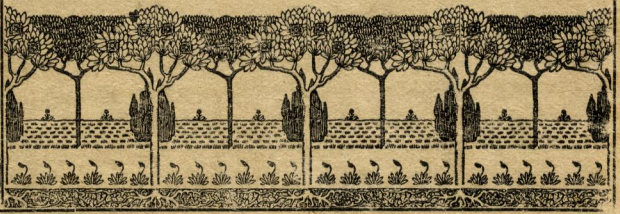
30788.

Александер Барвінський

КОРОТКА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Українська Дешева Бібліотека

1 9 2 6

358

УКРАЇНСЬКА ДЕШЕВА
✣✣✣✣✣✣✣ БІБЛІОТЕКА

Українська Дешева Бібліотека

Ч. 1. ✣✣✣✣✣✣✣✣ виходить два рази у місяць. ✣✣✣✣✣✣✣✣ Ч. 1.

Редактор-видавець: С. Куликівна-Орська

Редакція і Адміністрація:

Львів, вулиця Куркова 10/II.

Передплата:

Річно (24 томи)	18.00 зл.
Піврічно (12 томів)	9.50 зл.
Чветьрічно (6 томів)	5.00 зл.

Ціна цеї книжки 1 зол. 20 ґрошів.

23

06/10 30788.

Александер Барвінський

Коротка Історія Українського Народу

з ілюстраціями і мапою України

(друге поновлене видання)

353

„Учітеся, брати мої,
Думайте, читайте!“

„Все розберіть, тай спитайте
Тоді себе: Що ми,
Чиї сини, яких батьків?“

Т. Шевченко

Нак. Льв. Обл. №82(12)-1940 с.61. нач. 62

Українська Дешева Бібліотека

1926

Львів. Бібліотека АН. УРСР

Т3(2Бк)10

ДРУКАРНЯ ✣✣
ОО. ВАСИЛІЯН
У ЖОВКВІ ✣✣

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 211

До читачів.

Ся книжечка призначена для тих, що не мають часу і спромоги розчитуватися в обємистих писаннях про бувальщину (історію) Українського Народу. Нехайже сі затямлять собі хоч найважнійші події з минувшини всеї України-Руси, щоби кожний свідомий Українець знав:

„Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда,
І чиї ми діти“...

1. Вступне слово (з першого видання).

На землі жиє багато людий, поділених на ріжні народи, мовби великі родини, семї. Кождий нарід говорить своєю мовою, співає свої пісні, має свої звичаї. Ні широкі ріки, ні високі гори не в силі розділити народу між собою. Люди ділять землю на менші та більші краї, держави, кладуть між нини свої границі, а нарід всеж таки остане народом, хочби його розділив поміж дві або три держави.

Поїде наш чоловік зі Львова до Черновець то й нестямиться, що він з Галичини заїхав уже в инший край, на Буковину, бо й там найде він своїх людий, що говорять його рідною мовою, співають такі самі пісні, так само святкують чи то Різдво чи Великдень, так само справляють весілле тай инші звичаї у них такі, як і в рідній його стороні. Лучиться коли нашому чоловікови з далекої Украіни, зза яких сто або більше миль, чи з Киева, чи з Одеси, або з далекого Чернигова чи Харкова заїхати до Львова, або до Черновець, доведеться йому зайти чи до нашої церкви, чи до читальні, або так між громаду наших людий, всюди витають його як свого чоловіка і бачить він, що він серед своєї рідні, мов у себе дома.

Отже бачимо, що инші границі країв чи держав, а инші границі народів. Нераз протягом сотки або й десятки літ зміняються границі краю або держави, покладені самими людьми, або й ціла держава розпа-

дається, зовсім щезає. Але не так діється з народами. Минають сотки й тисячки літ, а нарід жиє собі та сидить по селах та містах і переживає не одну державу, хиба що сам нарід понехає свою рідну мову, свої пісні, відцурається своїх предківських звичаїв та пригорнетьса і пристане до чуженини.

Так отже рідна, матерня мова та народні звичаї найміцнійше єднають та лучать народи між собою. Тим то всякий повинен дорожити тим словом, що ним мати співала, „як малого сповивала, з малим розмовляла".

Рідна мова се дар Божий, а хто її забуває — зневажає сей дар Божий і свою матір, бо „хко матір зневажає, того Бог карає, чужі люди цураються, в хату не пускають". Тому то треба добре прислухуватися до своєї рідної мови, чи то вона виходить з розумних уст, чи гомонить милозвучною піснею, чи читана з книжки. Хто не знає своєї рідної мови, тому чужа наша славна на весь світ українська пісня, тому не зрозумілі наші предківські звичаї, такого не привитають по братньому під рідною стріхою.

Така отже Божа воля, щоби люди жили на землі народами. Тимто кождий розумний чоловік повинен знати свій нарід, де він жиє, по яких краях та державах, повинен знати його бувальщину, його минувшину, яка єго доля була в давнину, „чия правда, чия кривда, і чиї ми діти".

Знати, що діялося з нашим українським народом, як жили наші предки, чим вони вславилися, або що може робили недобре, се не тілько цікаво, але й дуже розумно і поучно. Пізнавши бувальщину, або як учені кажуть — історію українського народу, ми ще горя-

чійше полюбимо наш нарід і нашу землю, на котрій він живе. Ми будемо тоді знати, як нам і нашим дітям треба жити, щоби не попадали в такі самі похибки, в те саме лихо, яке доводилося переживати нашим батькам та дідам.

Для тих, що не мають спромоги і часу читати великих наукових книжок про давню бувальщину, розкажемо коротенько найважнійші події з історії українського народу.

2. Український нарід і його землі.

„Боже великий, єдиний,
Русь-Україну храни"
Лисенко - Кониський.

Як далеко говорить наш нарід по нашому, українською (або руською) мовою[1]), так далеко сягає наша українська земля. А говорить нарід українською мовою по обох збочах Карпатських гір (Бескидів), від ріки Попраду (у підніжа Татрянських гір) і ріки Сяну та Бугу на заході, а звідсіля на цілім широкім просторі понад великими ріками Дрістром і Дніпром далеко на схід сонця аж поза ріку Дін і його притоку Донець. З півночі простираються оселі українського народу від Пинських лісових багнищ (Поліссє) і від рік Припети та Десни, що вливаються до Дріпра, на полудне аж по Чорне та Азівське море (Лукоморе), куди пливуть

[1]) В найдавнійших книгах і памятниках нашого письменства уживали письменники на означенне нашого народу і заселених ним земель назви „Русь", котра задержалася в Галичині і між нашим народом на полудні Карпатських гір.

Назву Україна стрічаємо вже на яких 800 літ тому назад у наших літописях, себ то книгах, в котрик по літам, рік за роком, письменники записували всякі події про наш нарід і край Назвою „Україна" означувано спершу пограничні („українські") землі нашого народу, а на яких 400 літ тому назад, землі по обох сторонах середнього і долішнього Дніпра (Подніпрове). А вже на яких 270 літ назад, в народних піснях й думах, в писаннях, грамотах означала назва „Україна" всі землі заселені нашим народом, а нарід наш звано від тоді „українським".

майже всі українські ріки, а на південний схід поза ріку Кубань і по Кавказські гори. На південній збочи Карпат розкинулися українські (руські) оселі аж далеко в угорський низ по верхівя ріки Тиси.

До великої світової війни, що вибухла 1914 року, жив український нарід у двох державах, в Австро-Угорщині і в Росії. Окрім того наші переселенці живуть великими оселями поза своїм краєм понад рікою Волгою в Московщині, в Азії в Сибірі, в північній та південній Америці. Велика світова війна зробила великий переворот в Австро-Угорщині і в Росії, розбила сі держави, а з деяких їх частин потворилися відтак нові держави. Наслідком того найбільша часть українського народу утворила Українську Радянську (совітську) Річпосполиту" в союзі з „Московською, Радянською (совітською) Речипосполитою". Давна Галичина по розпаді Австро-Угорської монархії дісталася під зверхню владу новоутвореної „Польської Речипосполитої", давна Угорська Русь (Закарпатська Україна) під владу новоутвореної „Чесько-Словацької Речипосполитої", а Буковину і Бесарабію забрало „Румунське Королівство".

Русини, нині загально звані Українським народом належать до великого племени Словян, як і Москалі, Білорусини, Поляки, Чехи, Словаки, Сербо-Хорвати і Словінці, і заселюють громадними оселями великий простір, що майже рівнявся недавній Австро-Угорській монархії.

3. Предки українського народу, їх віра, родинне й домашнє життє.

В давнину жив український нарід окремими племенами, що звалися ріжними іменами. В осередку української землі, на правім березі Дніпра, сиділи Поляни, прозвані так від чистих піль; вони називалися також Русь. На заході від них, посеред великих лісів сиділи Деревляни, і від того їх назва. На схід і північ від Полян сиділи Сіверяни („сівер“ значить північ“), на Волині жили Дуліби. Кожде племя мало своїх старшин, але сі племена не мали спільної управи.

Як инші Словяни вірили й наші предки, що є такі боги, котрі правлять світом, а особливо почитали богів тих, від котрих сподівалися добра в господарстві. Се були сили природи, котрі здавалися їм богами: Перун, що посилав грім та блискавицю, Дажбог або Хорс (бог сонця), Велесибо Волос (бог достатку, опікун господарства, особливо скотини). Вірили також, що є менші божества: русалки, лісовики й инші звані бісами. Предки наші не ставили храмів (церков), а нарід молився і приносив богам жертви в лісових пущах або біля води кождий за свій рід. Празники, свята відбували із зміною пір року: в грудні народження (різдво) нового сонця витали піснями, колядками й щедрівками, прихід весни — веснянками, гаївками, ігрищами, літом справляли свято Купала. Вірили в невмиручість, безсмертність душі і людське життє за гробом. За померших справляли поминки — тризну.

Наші предки господарили на спільній землі, спільно великими семями (родинами), поселювалися хуторами, кождий рід окремо. Жили з хліборобства, випасали худобу, ловили рибу або звірину по лісах, любувалися пчолярством.

4. Казочна бувальщина українського народу.

Про найдавнійшу бувальщину українського народу збереглися лише перекази, подавані між народом з уст до уст, а відтак списані в найдавнійшій літописі[1]), „Повісти давних літ, звідки взялася Руська Земля, хто перший почав княжити в Києві і як повстала Руська Земля". Перший наш літописець записав народний переказ про св. апостола Христового Андрея, котрий проповідував Христову віру і зайшов аж над ріку Дніпро. Станувши над Дніпром на горах, поблагословив їх, застромив на них хрест і приповів, що на тім місці стане велике місто і багато церков. На сім місці станув опісля Київ, столиця Руської держави. Се місто по переказу заложили три брати, Кий, Щек і Хорив та сестра їх Либедь з племени Полян, і вони були першими київськими князями. Так складалася Київська або Руська держава, київський край звали здавна руським або Русею, а київське військо — дружину, що боронила край від ворогів, звали Русинами. Але по смерти перших своїх князів Поляни були приневолені платити данину турецько-фінсько-

[1]) Літопись се книга, в котрій по літам, рік за роком, списано, що діялося на Руській Землі. Першим літописцем був чернець Київського Печерського монастиря (Лаври) Нестор.

му племени Хозар, що жило в сусідних степах. З далекої півночи запускалися знов військові дружини звані Варягами і приневолювали племена, що сиділи около міста **Новгорода** [1]), платити їм данину. Отсі Варяги, більше як тисяч літ тому, промостили собі дорогу зза моря Варяжського (званого нині Балтійським) далеко на полудне аж у Грецію і на малих човнах ріками з півночі, дальше Дніпром запускалися аж на Чорне Море, а звідсіля дальше на полудне до столиці грецьких цісарів, Царгороду (Византії). Виправляючись сим шляхом з Варяг у Грецію, сі військові дружини підчиняли собі словянські племена здовж сього шляху поселені, котрі ве могли від Варяг оборонитися. Але се варяжське панованнє було вельми важке. Сі словянські племена не мали спромоги самі оборонитися від варварських наїздів. Отже сі племена, що сиділи довкола Новгорода, як оповідає літописець, самі закликали Варягів і більш як тисяч літ тому прийшли до Новгорода зза моря Варяжського (Балтійського) три брати зі своїми дружинами, а найстарший з них Рурик став князем у Новгороді над Ільшенським озером. Одначе не довго остали вони в Новгороді і вже син Рурика, Ігор з своїм дядьком Олегом виправився на полудне і заволодів Києвом. Як опікун малолітного Ігоря панував у Києві Олег і назвав його „матерю руських городів (міст)". З того часу Київ став столицею Київської або Руської держави.

Олег був смілий і войовничий володар, заволодів усею Придніпрянщиною та сусідними племенами й

[1]) Новгород, славне старинне місто торговельне, лежало далеко на північ від Києва.

утворив велику державу. З Києва виправлявся він Дніпром і Чорним Морем на Царгород, столицю грецьких царів, набрав там богато золота, оксамитів, шовку, вина і всякого добра та вернув домів. На знак побіди над Греками, завісив він свій щит на царгородських воротах. Нарід назвав Олега „Віщим", себто мудрим.

5. Київські князі: Володимир і Ярослав. Християнство на Україні.

Минуло більше сотки літ від заснування Київської, Руської держави, а люди все ще були поганами, молилися ріжним богам та приносили їм жертви. Одначе вже за перших київських князів було там чимало християн, особливо в Києві, де на Подолі над Дніпром стояла церква в честь пророка Іллі.

Жінка князя Ігоря, Ольга, що по його смерти кілька літ правила в Києві, їздила до Царгорода і там охрестилася, а відтак зачислили її між святих. З того часу почала щораз більше ширитися християнська віра в Руській державі. Але щойно внук св. Ольги, **князь Володимир** (гл. обр. 1) завів на всій Україні Христову віру, 988 року по Різдві Хр. Він скріпив Руську державу, значно розширив її придбаннєм нових земель, тіснійше злучив їх з Києвом, а по більших містах посадив своїх синів як намісників. Важним придбаннєм для Руси була прилука Червенських городів над Сяном і Бугом (Перемишль, Червень), о котрі опісля часто вели спір Поляки з Русинами.

Тепер забажав князь Володимир піднести значінне і славу своєї великої держави спорідненєм з грецькими цісарями, наймогутнійшими володарями в тодіш-

нім світі. Він охрестився, а відтак звінчався з їх сестрою Анною 988 року, а з Царгорода прислали йому корону і пишну цісарську одежу. Після повороту до Києва, велів Володимир хрестити Київлян, а відтак священники, спроваджені з сусідної Болгарії і з Греції, хрестили нарід по містах і селах. Там ставив Володимир церкви, особливо в Києві і по більших містах, спроваджені мистці будували гарні церкви, а в Києві поставили вони гарний княжий мурований терем (палату). З Греції спроваджував Володимир ікони (образи) святих і велів бити руські золоті та срібні гроші.

З Греції та Болгарії з християнською вірою ширилася на Руси наука, просвіта і письменство. Книги церковні були спершу писані старо-болгарським (церковно-словянським) язиком, досить подібним до тодішнього нашого, та щей до нині у нас відправляють з тих книг у церкві богослуження. А коли Русини навчилися церковно-словянського язика і письма, стали і самі списувати тим язиком не тільки церковні і духовні книги. але й літописи і з них знаємо, що тоді діялося на Україні, Князь Володимир велів діти знатнійших родин віддавати на науку, котрою тоді займалися головно священники.

З християнством настало в старинній Руси чимало церков та монастирів, особливо в Києві, де був найбільший і найславнійший монастир Печерський, або Київсько-Печерська Лавра, заснований св. Антонієм і Теодозієм, спершу в підземних печерах, викованих в камінистих горах над Дніпром. Там проживав і похоронений у печерах преподобний Нестор, котрий списав першу літопись про нашу бувальщину.

Князь Володимир зєднав собі любов народу тим, що з приняттєм христіянства став вельми людяним і лагідним для всіх, гостив людий на пирах (бенкетах) і празниках, особливо на своїм дворі кормив убогих, калік та сиріт. З того пішла про нього слава і нарід звав його Великим, „красним сонечком" а Руська церква Святим.

Ярослав, син Володимира так само дбав про нарід і державу. По смерти кн. Володимира (вмер 1015 року) лишилося богато синів, що сиділи по ріжних землях. Найстарший з них Святополк захопив у свої руки Київ, а щоби й инші землі загорнути, почав убивати своїх братів (убив Бориса і Гліба, котрих Руська церква почитає яко святих). Але його переміг брат Ярослав і перегодом у своїх руках злучив усю Володимирову батьківщину. По всіх землях сиділи його сини або намісники. Подібно як його батько, дбав також Ярослав про церкви, духовенство, просвіту і письменство, і заснував у Києві школу на 300 хлопців. Сам збирав книжки і велів писцям списувати. Між письменниками вславився за його часів знаменитими проповідями священик Іларіон, поставлений опісля митрополитом у Києві. Ярослав пильнував також щоби княжі знатні люди (бояри) й урядники не заподівали кривди людям. Зберігся з тих часів збірник законів „Руська Правда", в котрім списано постанови, як мали судді судити і карати всякі провини.

Ярослав розширив і прикрасив Київ, поставив там гарний собор (церкву) св. Софії (гл. об. 2.), (що є й нині в Києві) взором славної Софійської церкви в Царгороді. Його похоронили в сій церкві, але збере-

Львівська ... наукова б...

глася лише гарна мраморна біла домовина (гл. обр. 3). Місто обвів муром, в котрім було кількоро воріт, а над одними воротами поставив церкву св. Благовіщення, вкриту золотою бляхою і тому сі ворота звалися — Золоті ворота. Розвалини Золотих воріт збереглися до нині в Києві (гл. обр. 4).

Ярослав став одним з наймогутнійших тоді володарів, а нарід назвав його „Мудрим". Слава його дійшла до далеких країв, а ріжні володарі і королі старали посвоячитися з ним. Грецький цісар, та королі французький, шведський, норвежський та угорський, були його зятями, а сестра Ярослава віддалася за краківського князя, котрому він помагав проти його збунтованих підданих. Ярослав Мудрий умер в 1054 р., і ще перед смертю віддав Київ найстаршому синови, що мав заступати місце батька а инші сини мали його слухати. Він звався великим князем, а всі инші удільними князями, бо сиділи на уділах Руської держави. В завіщанню своїм радив Ярослав синам жити в згоді і любві, а тоді Господь дасть побіду над ворогами. Колиж будуть жити в ненависти й суперечці, то й самі погибнуть і погублять землю батьків і дідів.

6. Розділ Руської держави на уділи. Княжі усобиці. Володимир Мономах [1]).

Сини Ярослава не послухали батьківського завіщання. Небавом почалися між великим князем та удільними князями домашні колотнечі і війни, усоби-

[1]) Мати кн. Володимира походила з роду грецького цісаря Константина Мономаха себто „Єдиноборця" і від того названо і кн. Володимира Мономахом.

ці, о Київ, що став переходити з рук до рук. Руська держава розпалася на уділи, неначе на дрібні держави з окремими князями. Один князь наїздив другого, відбирав йому його уділ, а коли сей не міг оборонитися, кликав на допомогу степову орду Половців, котра ще більше пустошила українську землю та забирала богато людий в полон і грабила всякий достаток.

Велика гроза й небезпека від Половців приневолила князів помиритись та спільними силами почати боротьбу з хижими Половцями. В сій боротьбі найбільш визначився внук Ярослава Мудрого, **Володимир Мономах,** що сидів на своїм уділі в Переяславі, найбільш загроженім половецькими наїздами. Війною з Половцями, здобув собі Володимир Мономах таку славу і повагу, що Кияни по смерти великого князя, не хотіли бачити на великокняжім престолі нікого окрім Мономаха. Засівши на великокняжім престолі в Києві (в р. 1113), воював він дальше щасливо з Половцями і більшу часть українських земель злучив у своїх руках. Дбав він, щоби український нарід відотхнув по тих важких незгодинах. З сусідами жив у добрих взаєминах, а визначнійші володарі порідинилися з ним, подібно як се було з його дідом Ярославом.

Володимир Мономах доповнив „Руську Правду" Ярослава Мудрого і написав „Поученнє дітям", як мають жити і дбати про добро держави і народу. Він радив своїм дітям жити в мирі і згоді, не кривдити ні своїх, ні чужих ані на майні ані на славі.

7. Занепад Києва. Початок московського народу і Московської держави.

Тоді, коли князі вели між собою усобиці і пустошили Русь, виходило звідтам богато переселенців на

північний схід, де сиділи фінські племена, захожі з Азії, та посилялися поміж ними і несли там християнську віру й просвіту. Перегодом сі руські переселенці змішалися з Фінами, а з тих мішанців витворився окремий нарід, званнй московським від міста Москви, що стала опісля столицею сеї землі. Московський нарід є зовсім окремішний від українського і відріжняється від нього мовою, вдачею, звичаями і зверхньою подобою. Там княжили молодші потомки Володимира Мономаха (старші панували в Києві) і закладали чимало міст, між тими й Москву. Московські князі вважали себе спадкоємцями всеї Руської держави, намагалися загорнути всі руські землі, стали називати себе „великими князями“ (опісля „государями“, „царями“), а московський нарід присвоїв собі навіть ім'я нашого народу і почав звати себе руським а навіть великоруським народом. Московські князі гордили Києвом і намагалися утворити новий осередок Руської держави. Тому внук Володимира Мономаха, Андрій Боголюбський (так названий від села Боголюбово, де звичайно проживав), напав Київ, знищив його немилосердно й ограбив. Його військо поздирало в церквах срібні й золоті одежі з образів святих, позабирало дзвони, а по хатах всякий достаток. З тої пори занепав Київ, втратив значінне столиці Руської держави і не міг уже піднятися до давньої світлости і слави, а перевагу осягнула Москва, що перегодом стала столицею вел. князівства Московського.

8. Почин окремого Галицького князівства.

Коли Київ втратив давне значіннє, а на півночи стало розвиватися могуче князівство Московське, на заході почала творитися окрема Галицька держава. Галицька земля була тоді найбогатшою і найбільш залюдненою частиною України-Руси. Її майже не досягали наїзди степових орд, а торговля і взаємини з західними державами причинилися до добробуту краю. Галицька земля дісталася була потомкам Ярослава Мудрого, князям Ростиславичам, що княжили в Перемишли, Звенигороді [1]) і Теребовлі та вміли успішно боронити край перед ворогами. Князь Володимирко злучив сі князівства в одну цілість і вибрав собі Галич над Дністром столицею держави, що з того часу почала зватися Галицьким князівством. Його син Ярослав, названий задля великого розуму Осьмомислом, став трохи чи не наймогутнійшим князем сього часу. Він розширив межі Галицької держави аж по долішній Дунай і Чорне Море (сюди належала Буковина й Молдавія) і туди йшов з богатої тоді столиці, Галича, торговий шлях аж до Греції. Але повагу і силу князя Ярослава Осьмомисла стали підкопувати бояри (знатнійші люди з княжої дружини, княжі дорадники) і викликували розлад у державі.

Князі Романовичі. Бутні галицькі бояри покористувалися розладом по смерти Ярослава Осьмомисла й закликали волинського князя **Романа Мстиславича** на володаря. Смілий і войовничий Роман упокорив бутних бояр, заняв Київ, Київщину й инші

[1]) нині мале село недалеко Львова.

землі колишньої Руської держави і тому літописець назвав його „самодержцем усеї Руси". Роман згинув убитий Поляками (над Вислою), коли відлучився від свого війська з малою дружиною, а память про нього збереглася в народних піснях.

Роман полишив ще малолітками двох синів Данила і Василька. (гл. обр. 6.) Довго йшла боротьба о Галицько-Волинське (Володимирське) князівство то з Поляками й Уграми, то з боярами й иншими руськими князями, що бажали захопити сю державу. Але на останку побідив Данило і задержав Галицьке князівство, а Володимирсько-Волинське віддав Василькови. Оба брати жили у великій любові і згоді та намагалися зєднати всі батьківські землі, одначе спинив їх змагання страшний погром хижих Татар.

Бої з Татарами. Ледви почав Данило уладжувати свою батьківщину, як наїхала з Азії Татарська Орда, ще страшнійша Половецької. Княжі війська вирушили проти Татар, але не встояли проти перемоги. Богато князів лягло на боєвищу над річкою Калкою, що вливається до Азівського Моря, а молодого князя Данила ранено. Після того бою Татари вернули знов у свої азійські степи. Князь Данило покористувався сим хвилевим спокоєм, щоби обезпечити свою державу проти можливого нового наїзду. Щоби збутися напастий бутних галицьких бояр, переніс Данило столицю з Галича до Холму на Волині, а над річкою Полтвою, що вливається до Буга, заложив місто **Львів** (1255 р. назване по імени сина Льва) для оборони проти татарських наїздів.

В кільканайцять літ після бою над Калкою явилися знов Татари, стали пустошити українські землі і під проводом Батія, татарського хана, рушили на Київ, здобули і страшно зруйнували „матір руських городів". З Києва, котрого красою любувався Батій, споглядаючи з високих берегів Дніпрових на золотисті бані церков посеред зелені садів, остали лише звалища. Завалився також величавий Софійський собор, (гл. обр. 7.) збереглася лише запрестольна стіна з чудовим образом Пр. Богородиці (названа задля того „Нерушима стіна (гл. обр. 8). З під Києва рушили Татари на захід чорною хмарою, спустошили Галицьку землю, загналися аж у Польщу й Угорщину, поруйнували міста і села, забрали богато людий у полон, вернули знову у степи. Тому не даром у пісні співають, „куди перейшли Татари, там не поросла вже трава". Володарі завойованих земель були приневолені платити данину і приїздити до столиці Батія, Сараю над Волгою, та покланятися йому.

Данило глядить помочи проти Татар. Данило руським королем. Страшний татарський погром знищив землі князя Данила і приневолив його утікати з краю. Але опісля вернув він і не бачив иншого виходу, як признати Батія своїм зверхником і поклонитися йому. Щоби однак визволитися з татарського ярма, глядів Данило помочи у Папи римського, котрий обіцяв спонукати християнських володарів піти Данилови з помічю на Татар. Данило згодився на злуку (унію) з католицькою церквою, а Папа прислав йому королівську корону, котрою Данило коронувався руським королем (1253) (гл. обр. 9). Колиж обіцяна поміч західних володарів не наспіла, зірвав Данило зносини з Римом.

Тепер намагався Данило власними силами вести боротьбу з Татарами, котрі знов наїхали Галицьку і Володимирсько-Волинську землю і веліли Данилови порозкидувати укріплення міст, між иншими також Львова. Одначе Данило не міг сего пережити і бути підручником татарського хана та небавом з жалю умер (1264 р.). Данило був добрим і хоробрим та дбалим про добро народу володарем.

Після смерти Данила княжив у Галицькій землі його син Лев (гл. обр. 10.), котрий переніс столицю з Галича до Львова. На Волині княжили потомки Данилового брата Василька, але внук Данила Юрій зібрав знов усі землі в своїх руках. Колиж на Юрієвих синах вимер рід Романовичів, розпочала Польща і на півночи Данилової держави, положена Литва боротьбу о Галицько-Володимирське князівство і воно відтак дісталося під їх владу.

9. Лад у старинній Руси за князів.

Верховним володарем у Руській державі був зразу один князь, що сидів у Києві. Але Ярослав Мудрий поділив державу на уділи і з того часу кождий уділ мав окремого князя з роду Володимира Великого. По волі Ярослава найстарший з роду мав бути київським князем, але бувало нераз так, що ставав ним той, хто силою захопив Київ. Старші, поважні і значні люди воєнні творили княжу дружину (товариші, і други), товаришили князеви в походах, були його дорадниками. Їх називали боярами. Хоробрих дружинників наділяли князі землями й иншими подарками. Головне населенне на Руси творили міщани, що займалися ремеслом і торговлею, і селяни, що жили

з хліборобства. Але були й несвобідні люди, звані холопами або рабами (звичайно з воєнних бранців або довжники, що не могли заплатити свого довгу). Звичайно самі міщани і селяни вибирали урядників, щоби дбали про лад у громаді. Вибір відбувався на сходинах громади, на вічу, на котрім брали участь старші громадяни. На вічу рішали також важнійші громадські справи, відбувався суд, а верховним суддею був князь. По містах, як Київ, Новгород, і инших, процвітав промисл і торговля, а купці, що звалися гості, привозили з далеких країв вина, сукна і т. ин. а вивозили мід, віск, скіри, кожухи і т. ин.

Під впливом християнської віри ширилася на Руси просвіта і наука. Учені священики, світські і черці (монахи) закладали школи. Володимир Великий і Ярослав Мудрий веліли посилати діти до школи. Верховним начальником Руської церкви був митрополит, а по менших княжих містах були єпископи. Начальниками монастирів були ігумени. Між Русинами були учені люди, як славний проповідник Іларіон, або чернець Київськоі Печерської Лаври, Нестор, що жив за князя Володимира Мономаха і списав про нашу бувальщину першу літопись. Невідомий по імени дружинник описав поетично похід князя Ігоря Святославича на Половців („Слово о Полку Ігоревім“). Княжі дружинники описали в Галицько-Волинській літописі князюваннє Данила і Василька та їх синів. З княжих часів зберігся збірник законів „Руська Правда“.

10. Русь під владою Литви, Польщі й Угорщини.

Початок Литовської держави й її зрущеннє. Против Руси, ослабленої княжими усобицями й татарськими наїздами, виступив на півночи новий ворог— Литва. Ще королеви Данилови доводилося воювати з Литвою, коли вона почала поширювати свою державу займищами руських земель. Спершу загорнули Литовці сумежні їм білоруські землі, а відтак посягнули і по українські і наостатку заняли Київ. Протягом часу було таким способом у Литовській державі дві третини руського населення. Литовські Володарі, пани і воєводи, що осідали по українських землях та містах, приймали руську віру, і тодішню руську мову і письмо, звичаї й освіту і рущилися. Таким способом Литовська держава стала перегодом руською, лише під владою князів з иншого роду. На Литовськім княжім дворі говорено і писано урядові письма тодішним книжним руським язиком. Галицько-волинські бояри закликали до себе на князя Любарта [1]), литовського володаря, ожененого з донькою останнього галицько- волинського князя. Але й польський король, Казимир Великий, яко близький свояк галицько-волинських князів, виступив з правами до галицько-волинських земель, а також угорський король на тій основі, що його попередники, угорські королі, займали хвилево ще перед Данилом Галичину і писалися „королями Галичини і Володимирії" (Волині). З того почалася довголітна війна

[1]) Князь Любарт мав християнське імя Дмитро і велів вилляти дзвін, що й досі є в церкві св. Юра у Львові, як свідчить напись на сім дзвоні.

(40 літ) між Польщею й Угорщиною з Любартом і закінчилася тим, що Казимир здобув Львів і задержав Галичину (Галицьке князівство), а Любарт Волинь (Володимирське князівство).

11. Галицька Русь під владою Польщі й Угорщини.

Після овлади Галицької Руси почав Казимир ставити костели, обводити міста і мурované замки мурами (між тими також Львів, де збудував мурований замок на горі, званий нині „Високий Замок", з котрого звалища остали там доси). Щоби скріпити своє панованнє на Галицькій Руси спроваджував до міст польських, німецьких і вірменських поселенців, надавав їм ріжні права і свободи. Він попирав краківських купців, котрі мали взяти в свої руки торговлю в Галицькій Руси. Але при тім усім майже цілих сто літ Галицька Русь задержала вчасти давний руський лад. Начальником краю був староста Руської Землі, а по більших містах остали ще давні руські уряди.

В боротьбі з Литвою зазнав король Казимир помочи Папи римського і для того дбав про розповсюдженнє латинської (римсько-католицької) віри в Галицькій Руси та сим способом скріпляв тут свою владу. В Перемишлі, Холмі й Володимирі оснував він латинські єпископства, а в Галичі акхиєпископство, перенесене опісля до Львова [1]). Руські вельможі, а за ними також і инші визначні Українці, заманені високими почестями й урядами, приймали латинську

[1]) Тоді віддано латин. єпископови на катедральний храм руську церкву (де нині латинська катедра), а опісля також у Перемишли перероблено руську цевкву на латинську катедру.

віру, покидали предківські звичаї, рідну мову і народність і ставали Поляками. До того причинився немало розлад у Руській Церкві, бо голова її, київський митрополит, перенісся до Москви і аж пізнійше заходами короля Казимира царгородський патріярх відновив Галицьку митрополію і настановив окремого митрополита для Галицької Руси.

Ще більше ширилася латинська віра заходами Домініканів і Францісканів, коли Галицька Русь по безпотомній смерти Казимира (1370 р.) перейшла під владу його сестрінця, угорського короля Людвика. Замість нього якийсь час правив тут знімчений князь Владислав Опольський [2]) а відтак дочка короля Людвика Ядвиґа.

12. Злука Польщі з Литовсько-руською державою.

Литовсько-руська держава мала небезпечних сусідів, від заходу Німців, а зі сходу щораз могутнійшу Московщину. Особливо грізними були німецькі Хрестоносці, що були монахами а заразом і войовничими лицарями на Балтійськім побережу, огнем і мечем навертали поганські племена в тих околицях на християнство і давалися в знаки не тільки Литві, але й Польщі. Великим князем литовсько-руським був тоді Ягайло, братанич Любарта, і йому здавалася могутним союзником сусідна Польща, де панувала молоденька королева Ядвіґа. Тай польські вельможі

[2]). Коли Владислав Опольський вертав до Польщі, забрав з собою з Белзської церкви чудотворний образ Пр. Богородиці, котрий по переказу в дарі дістав Володимир Великий за царівною Анною з Царгорода. Сей образ переніс Владислав Опольський до Ченстохови, в Польщі де він є до нині.

і владики сподівалися, що злукою Польщі з Литвою і з білоруськими та українськими землями під литовською владою зросте могутність Польщі. Наклонили отже молоденьку королеву Ядвіґу, щоб віддалася за вел. князя Ягайла, котрий перед тим змінив руську віру на католицьку, приняв імя Владислава, і списав (1385 р.) умову про злуку Литви й українських та білоруських земель з Польщею в одну державу. Наслідком подружа з Ядвіґою і злуки Польщі з Литвою став Владислав Ягайло рівночасно польським королем і великим князем литовсько-руським, а Ядвіґа прилучила Галицьку Русь до Польщі. На приказ Ягайка богато Литовців охрещено на латинську віру, хоч вони були вже руської віри, а се викликувало невдоволеннє між Литовцями, а то тим більше, що Ягайло переселився до Кракова і Литовці бачили в тім затрату своєї самостійности й окремішности. Тому то Литовці й Русини почали в обороні своєї державної самостійности з Польщею боротьбу, котра тревала ціле століттє. Литовці й Русини стали отже вибирати собі своїх великих князів, а тим способом на якийсь час перервалася злука Литви з Польщею. Тимто Поляки для навязання сеї злуки вибирали опісля своїми королями великих литовсько-руських князів з Ягайлового роду, а всеж таки й далі були Польща і Литва окремими державами. В Польщі правило польське правительство, а в Литві — литовське.

Поляки покликувалися на умову з 1385 р., але литовські князі відповідали їм, що вони на ту умову не приставали, а Ягайло зробив її самовільно, їх не питаючись.

Справа повної цілковитої злуки Литви й українських та білоруських земель з Польщею стала для Поляків тим пильнійшою, коли польським королем був останній з Ягайлового роду Жигмонт Август. Він не мав дітий, а з його смертю могла розірватися злука Литви з Польщею. Довго опиралися литовські і руські вельможі такій тісній злуці а навіть потайно відїхали із сойму. Але сойм постановив і без них перевести злуку і рішив Волинь і Підляше (на північ від Волині) злучити з Польщею. Панам і послам тих земель приказано негайно приїхати на сойм і зложити присягу Польщі під загрозою втрати урядів і маєтности. Вони приїхали і раді-нераді зложили присягу, а тоді вернули й литовські вельможі на сойм і були приневолені згодитися на прилуку Київщини та східного Поділля (Браславщини) до Польщі, а також на злуку Литви з Польщею. Таким способом майже всі землі, заселені українським народом дісталися Польщі. На тім соймі, що відбувався у Любліні[1]) в 1569 році підписали литовські пани умову злуки Литви з Польщею в одну державу звану Люблинською унією, з одним спільним володарем в особі польського короля. Польща й Литва з українськими й білоруськими землями повинні були мати рівні права, але опісля виявилося, що Люблинська унія знищила самостійність великого князівства Литовсько-руського і з того часу починається великий вплив Поляків особливо на українські землі.

---

[1]) між Вислою і Бугом.

13. Громадський лад в українських землях за польської влади.

Після Люблинської унії у великім князівстві Литовськім і в українських землях стало обовязувати польське право, настали порядки некористні для українських людий, особливо для селян. На Руси і в Литві жили селяни свобідно, а хоч були між ними і безземельні і брали землі в наєм, то з часом дороблялися своєї власности і передавали землі дітям, а за них платили до скарбу данину плодами. На основі польського права устала свобода селян, вони втратили право земельної власности, а пани-шляхта вважали їх своєю власністю і орудували ними яко крепаками, хлопами. Крепаки не могли перенестися до иншого села і дідича. Крім дачок грішми і плодами, селяни-крепаки відробляли панщину, а відтак Варшавський сойм віддав селян дідичам з тілом і майном, а тепер дідичі мали право карати своїх підданих, бо сойм дав дідичам над селянами право життя і смерти.

З того часу, як шляхта захопила в свої руки державну управу, відсунула від участи міщан. Тоді міщани стали правитися своїм правом, перенятим від німецьких поселенців, що звалося маґдебурським (від німецького міста Маґдебурґа). Начальником міської управи був війт. Він правив містом з радними, а з лавниками судив ріжні справи. Одначе розвиток міст спинився під законодатною владою шляхти, коли Жиди й Вірмени захопили перегодом торговлю в свої руки.

Руське міщанство не мало участи в управі міст, бо було руської віри, а до управи допускали тільки католиків. Руських міщан не вибирали ані до старшини, ані до цехів, не приймали в науку ремесла і обмежували їх право займатися торговлею. У Львові руським міщанам вільно було мати доми тільки в одній улиці (в руській улиці), коло церкви. Тільки в тій улиці вільно було дзвонити в церковні дзвони і не можна було священикам ходити з хрестом та хоругвами, або ховати мерця з процесією. Не вільно було також ставити нових руських церков.

Повага руського духовенства занепала, бо владиками настановлювано нераз світських людий з поміж шляхти, що не мали до духовного стану призвання, а вміли лише придбати собі ласку короля або його дворакiв. Владики допускалися нераз таких вчинків, які не лицювали з їх повагою і станом. Низше духовенство попало у велику темноту і втратило повагу, бо було зависиме від дідичів, котрі собі присвоїли право вибирати священика для громади (право патронату). Тимто руські вельможі цуралися руської віри і приймали латинську та ставали Поляками. Навіть священики були нераз приневолені відробляти панщину. На Литву і Русь переселяється богато польських вельмож, котрі роздавали землі польським поселенцям. Також висші уряди надавано звичайно тілько Полякам, а в урядах заведено з часом латинську або польську мову замість української, котрої уживали ще в судах і урядах до половини пятнайцятого віку (до 1450 року).

14. Князь Константин Острожський. Церковні братства і школи на Руси.

Занепад державної самостійности українських земель, злучених з Литвою, а опісля з Польщею, довів також до занепаду просвіти в тих землях. Коли виперто з урядування тодішній книжний руський язик і заступлено його латинським або польським, не можна було в щоденнім життю порозумітися без знання тих язиків. Се упослідження руської мови причинилося значно до занепаду руського письменства, просвіти і науки, а до того щей не доставало руських шкіл. Появлялися найбільш церковні книжки або видання духовно-релігійного змісту та віршовані пісні про історичні події.

З занепадом просвіти проявився також значний занепад Руської Церкви, а се було тоді також у Польщі і в західних краях. Духовенство стало більше дбати про вигідне як про побожне життє. Тимто тепер почали церковні братства, утворені з посеред міщан при церквах, дбати про церковні справи і духовні потреби. **Церковні братства** давали спершу поміч убогим і дбали про розбудженнє побожного життя. Вони вважали просвіту першим способом до поправи церковних відносин. Тимто братсва закладали школи, спроваджували для них учених людий, засновували печатні для видавання церковних і шкільних книжок. Церковні братства напоминали духовних а навіть владик, щоби пильнували ладу в церкві. Найбільшу славу здобуло собі тоді **Львівське братство,** зване **Ставропигій-**

ським[1]), побудувало 1591 р., вельми гарну церкву Успенія Пр. Богородиці (гл. обр. 9.), звану також волоською[2]), заснувало найстаршу у Львові печатню, удержувану до нині і славну школу, з котрої вийшли визначні вчені і церковні достойники. В Ставропигійській школі вчили церковно-словянського і грецького язика. За прикладом Львова заснувалися такі братства по инших містах, а найславнійші між ними були в Києві, в Луцьку на Волині і у Вільні, котрі також удержували славні школи.

Острожська Академія На Волині стало місто Острог (гл. обр. 10). осередком нової просвіти, шкільництва і нового духовного життя, було осідком князів Острожських (около 1580 р.), завдяки особливо київському воєводі **Василеви Константинови Острожському** найбогатшому з тодішніх руських вельмож. (гл. обр. 11). Він вельми заслужився коло підйому просвіти серед українського народу. В Острозі заснував князь Константин печатню, де печатано головно церковні і реліґійно-духовні книжки, а найважнійша була славна Острожська Біблія в церковно-словянськім язиці. В Острозі заложив князь Константин також школу, Острожську Академію, де вчили руського книжного, латинського та грецького язика. В Острозі проживало богато славних учених і вони видавали всякі книжки. Але вже небавом після смерти Константина Острожського занепала заложена ним Академія.

---

[1]) Львівське братство звалося Ставропигійським від трираменного хреста уживаного яко братське знамя з дозволу царгородського патріярха.

[2]) на будову Успенської церкви давали володарі Волощини значні жертви і задля того звуть її волоською.

Українські вельможі і пани стали видавати свої доньки за Поляків або женитися з Польками і тим способом їх діти ставали Поляками, а їх маєтки переходили в польські руки. Так і князь Константин Острожський був жонатий з ґрафянкою Потоцькою, а його сини стали вже католиками й Поляками, і всі його величезні маєтки опинилися опісля в польських руках.

15. Церковна унія Берестейська (1596 р.).

Руські владики нераді були, що царгородський патріярх поставив їх під догляд церковних братств, зложених з світських людий, міщан, ремісників, що не знають духовних наук. У владик зродилася отже гадка, відлучитися від царгородського патріярха і признати головою церкви Папу римського (приступити до унії, злуки з римською церквою). Таку звязь навязав був уже Папа римський за князя і короля Галицького Данила, а пізнійше за короля Ягайла, але ся звязь опісля перервалася. Тепер коли церковні братства почали з понуки царгородського патріярха (голови Грецької Церкви) руських владик напоминати, щоби дбали про добрий лад в Церкві і примірне житте, задумали деякі владики зеднати Руську церкву з Римською (заключити унію) і признати Папу головою Церкви, але при тім задержати руський обряд і богослуженнє та жонате духовенство. При тім бажали руські владики злукою з Римом визволитися зпід зверхности царгородського патріярха, котрий накладав на них великі данини і поставив їх під догляд церковних братств. Тому то київський митрополит Михайло Рагоза, луцький єпископ

Кирило Терлецький і володимирський Ігнатій Потій виїхали до Риму і перед самим Різдвом 1595 року зложили присягу на євангеліє, що Руська Церква приступає до унії (злуки) з Римом, а Папа згодився на те, щоби Русини держалися руського обряду і богослуження та щоби священники могли женитися. Сі услівя затверджено на соборі (з'їзді) владик у Берестю 1596 р.; потвердив се також польський король Жигимонт і також заборону уніятів перетягати на латинський обряд. Але проти унії з Римом повстали церковні братства і деякі українські пани, а найбільш князь Константин Острожський, обиджений тим, що руські владики взялися до того діла без його порозуміння. Також деякі руські владики і світські люди не хотіли признати унію, бо, як казали, її заключено самовільно.

Таким способ руські владики розділилися на уніятів і православних і розпочали між собою релігійну боборотьбу,котра довела до такого розярення, що в місті Полоцьку православні убили тамошнього уніятського архиєпископа Йосафата Кунцевича (в 1623 році), котрого опісля Католицька Церква зачислила між святих.

Але й Русини уніяти дізнавали від польського уряду зневаги своїх прав і упослідження. Горді польські владики не хотіли допустити уніятських владик до сенату, до висшої соймової палати [1]), а тим способом з самого початку підкопали повагу унії, котру вважали чимсь низшим від латинської віри. Тимто

[1]) Польський сойм складався з посольської палати, в котрій засідали посли і з сенату, висшої палати, де засідали польські владики і вельможі, сенатори.

руські пани, а навіть міщани, що вважали себе також панами, приймали латинський обряд, щоби запевнити собі більший вплив у державі та щоби відріжнитися від селян, котрих звали хлопами і так відчужувалися українському народови і польщилися.

16. Митрополит Петро Могила і Київська Колегія (висша школа).

Православні намагалися поборювати уніятів і католиків також просвітою і наукою, а в тій ціли засновували школи і печатні та видавали всякі книжки. В славній уже за княжих часів Київській Печерській Лаврі засновано печатню і видавано церковні і світські книжки, а крім того сей старинний монастир вславився живописю на весь східно-словянський світ. При київськім церковнім братстві, основанім на Поділі, над Дніпром, при Богоявленській церкві, на лад львівського Ставропигійського братства, заложено братську школу. Найзнаменитшим ректором (управником) сеї школи був учений архимандрит Київсько-Печерської Лаври Петро Могила, (гл. обр. 12.) родом з волоської шляхти. Своїм коштом висилав він молодих людий до заграничних шкіл і академій на науку та підготовив учителів для київської братської школи. Опісля став київським православним митрополитом і перемінив сю шкоку в Колегію (висшу школу) на лад академії в Парижі і Кракові, а її звали відтак Могилянською Академією. Окрім того заложив при ній бурсу для убогої молодіжи і печатню. Могилянська Академія була науковим огнищем, звідки вийшло богато славних світських, духовних і військових людий, учених та письменни-

ків і вона була довгий час осередком науки та просвіти на всі українські землі. Петро Могила умер в 1647 р. на рік перед великим народним повстанням козаків.

17. Боротьба українського народу за самостійність України. Козаччина. Запорожська Січ.

Початки козаччини. Важке було життє українського народу під польською владою не тільки задля підданства і панщини, але й в суді селянин не міг добитися свого права. До тогож ще часті наїзди Татар давалися в знаки на Україні, а польське військо замість боронити українські землі від Татар, само кривдило людий на постоях. Довелося отже самому народови боронити своїх земель, життя і майна. Богато українських селян переселялося на безмежні українські степи над Дніпром. Але сі переселенці не могли і там спокійно загосподаритися задля частих наїздів Татар, котрі тоді на Кримі утворили кримський ханат (державу). Життє на сім степовім пограничю було вельми непевне і небезпечне. Весь край був на воєнній стопі, а хліборобство, рибальство тай усе господарство треба було вести оружною рукою. Ся небезпека стала ще грізнійшою, коли хижий нарід з Азії, Турки, здобули Царгород, столицю грецьких цісарів (1453 р.) і загорнули під свою владу Кримську татарську державу. Татарські і турецькі наїзди віджахнули українську людність від Чорного Моря далеко на північ, так що міста Галич, Буск, Бар, Хмельник і Винниця стояли мовби на пограничу Татарщини. По сю межу стояли українські хутори з пасіками й управні поля під захистом війсь-

кової сторожі, що з чатових могил звіщали про наближеннє татарських загонів. Людність поселена над долішнім Дніпром, на просторах званих „Україною“ (бо лежала вже на краю держави), лучилася для оборони від татарських загонів в оружні ватаги. Поза сторожевими могилами на полудне, на яких десять або більше днів їзди аж по Чорне Море простиралися дикі поля. На весну розходилася людність погранична („українна“) на десять миль по тих диких полях, жила тут цілими місяцями і вертала на зиму до міст і хуторів (як Київ, Канів, Черкаси над Дніпром і т. ин.). Перегодом ся лицарська людність набрала відваги і справности, витворила відповідний спосіб войования з розсіяними татарськими загонами і привчилася до ударів на головний табор (кіш) татарський. Сі смілі войовники звалися козаками[1]). Ся оружна людність, приманювана невичерпаними богатствами України, запускалася на ті рибальські, пасічницькі, ловецькі „уходи“ (так звано сі степові землі. Тут жила вона на волі, не знала над собою ніякої влади, лише оборонювала своє добро. Не раз сі оружні ватаги нападали і грабили татарські отари і табуни, а на зиму вертали або в свої села і на хутори, звані зимівниками. Сими ненастанними обопільними наїздами навчилося українське населеннє відваги, виробило сміливих лицарів, готових все до бою на смерть з Татарами, а ся рухлива воєнно-промислова людність була основою козаччини. Пограничне українське селянство і міщанство достарчувало головного засобу людий, витривалих на

[1]) Козак, татарський вислів, означає свобідного чоловіка, вояка, що жив воєнним або розбишацьким промислом.

нужду й небезпеки, злучені з козакованнєм, се була також школа для всяких пройдисвітів і бездомних заволок з ріжних народів, що бажали воєнної слави і добичі. Понизше Дніпрових Порогів, великих скель в руслі ріки, по котрих з великим шумом спадає Дніпро в низ, є богато островів, посеред Дніпрового русла, поросших лозиною, очеретами (комишами) і лісовими заростами, званих „Великим Лугом". Тут у безпечнім, неприступнім місті заложили козаки неначеб фортецю (звідсіля назва „Хортиця") огороджену острими палями, неначе які засіки і звали її „Січ", а що лежала за порогами, звали її „Запорожська Січ" (гл. обр. 13.), або „Запорожже". („Ой Січ — мати, а Великий Луг — батько", співали козаки). А що козаки сиділи за порогами на „Низу" Дніпра, звалися Запорожцями або Низовцями, а табор їх звався з татарська кошем.

Запорожська Січ була головним табором низових козаків, котрим правила на один рік старшина, з кошевим отаманом на чолі і там жили Запорожці без жінок як монахи. Козаки жили в куренях, якби в касарнях, а посеред Січи була церква св. Покрови. Важні справи рішала військова рада, що вибирала на всі уряди і всі були в ній рівні.

Козаки не вдоволялися нападами на Татар по степах, але долі Дніпром запускалися на легких чайках аж на Чорне Море, нападали турецькі кораблі (ґалєри, гл. обр. 14.), і підпливали як за княжих часів аж під Царгород (тепер уже столицю турецького султана) грабили Турків, випускали українських невільників з вязниць і набирали богато дорогої добичі.

Татари й Турки жалувалися польському королеви на ті наїзди козаків і тому король намагався приборкати їх, вписував спершу кількасот, відтак тисяч і більше в книгу звану реєстр, від чого сі козаки звалися реєстровими. Сим реєстровцям назначував король старшого, званого отаманом, дав їм військові знамена (гл. обр. 15., ккейноти: булаву, бунчук, себто палицю закінчену в горі кінським хвостом, печатку і пернач, себто булаву з гранчастою головкою і хоругов). Реєстрові козаки діставали плату з королівського скарбу, мали слухати свого отамана і ходити лише в походи назначені королем, та не трівожити татарські і турецькі землі наїздами.

18. Перші війни козацькі з Польщею. Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний.

Після заведення реєстру приказало польське правительство, щоби всі люди, селяни чи міщани що козакували, а не вписані до реєстру, вертали до своїх обовязків. Одначе сі нереєстрові т. зв. „своєвільні“ козаки не слухали сих приказів, збиралися на раду, вибирали собі свою „старшину війська запорожського“ (гетьмана, полковників, сотників і т. п.), рішали на раді всякі справи і дальше ходили на Турків і Татар. Невписаних у реєстр польська влада приневолювала вертати до роботи, в підданство, а неслухняних карали. Се дало повід до війни, що зразу почалися боротьбою із старостами і панами, а перегодом перейшли в боротьбу всего українського народу за самостійність своєї землі. Одначе сі перші козачі війни скінчилися нещасливо для них, бо козаки не мали ще потрібної до такої боротьби сили.

В тих війнах виступали козаки в обороні своїх прав проти заведеного нового ладу на Україні. Але коли ввійшли в звязь з духовенством і освіченими верствами народу, стали себе вважати також оборонцями руської, православної віри й української народности. Тоді для українського народу руська віра і народність вважалися за одно. Хто був православної віри, сего вважали „Русином", а хто римської, латинської ріри, сего вважали „Поляком". А що знатнійші українські пани приймали тоді римський обряд і покидали українську народність, отже український нарід думав, що й через унію треба буде виречися своєї народности. Тому то український нарід ставав в обороні православної віри проти унії, а сю оборону приняли на себе козаки.

Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний (гл. обр. 16.) став особливо горячим оборонцем православної віри. Він був дрібного шляхотського роду з Галичини (зпід Самбора над горішнім Дністром), учився в Острожській Академії, а після того став козацьким гетьманом. На його просьбу царгородський патріярх відновив митрополію в Києві, знесену з заведеннєм унії, а на се згодився також польський король, бо потребував козацької помочи в війні з Турками та з Московщиною і тому признав Сагайдачному владу також над Київщиною. Сагайдачний писався отже гетьманом Запорожського війська. З козацьким військом став Конашевич-Сагайдачний у великій пригоді Польщі у війні з Московщиною, але найбільше слави принесла йому і козакам боротьба з Турками. Козаки заганялися на чайках аж під Царгород і на побереже Малої Азії, палили турецькі передмістя і кораблі та

вертали з богатою добичю і визволяли з турецької неволі полонених.

Роздратований козацькими наїздами турецький султан вирушив на Польщу з 300 тисячним військом і лише поміч Сагайдачного спасла Польщу від грізної небезпеки, так що й Поляки вважали Сагайдачноче своїм спасителем. Турецький султан посунувся аж під Хотин (над середнім Дністром), щоби знищити Польщу і загорнути Україну під свою владу, і тут стрінувся з 35 тисячним польським і 40 тисячним козацьким військом. Головно великому розумови і хоробрости Сагайдачного й козаків треба приписати славну побіду над страшною турецькою перемогою. Але тяжко ранений Сагайдачний вернув з боєвища до Києва і там небавом помер. Перед смертю записав він половину свого майна на Львівське Ставропигійське братство, котрого членом вписався він з усім військом, а другу на Київську Могилянську Академію.

19. Гетьман Зиновій Богдан Хмельницький.

Нові козацькі повстання. Польща скоро забула поміч Сагайдачного в війні з Московщиною і Туреччиною. Почалося знов гнобленнє українського населення, а се викликувало нові козацькі повстання. Українські селяни гляділи отже опіки в козаччині та втікали на Січ. Під охороною козаччини українське населеннє виступало щораз сміливійше проти панів. Польський уряд уважав отже Запороже головним огнищем, звідки виходила понука до нових повстань. Щоби здержати сей рух, обмежено козацький реєстер на шість тисяч а всі инші мали вертати до плуга.

Одначе рука призвичаєна до шаблі не могла вложитися до плуга, населеннє щораз ворушилося і ждало лише слушного часу. Треба було лише іскри, щоби повстаннє по всій Україні розгорілося широким поломінем.

Війна Хмельницького з Польщею. З незвичайною рішучостю і неперечним талантом ухопив у свої руки народний рух, викликаний загальним невдоволеннєм, чигиринський сотник[1]), Зиновій Богдан Хмельницький, (гл. об. 17.) що мав великий вплив на козаків. Родом з заможної козацької семї, Хмельницький вчився в київській братській школі і навчився польського та латинського, але опісля також турецького і французького язика. В походах проти Турків здобув собі велике поважаннє у козаків. Покривджений польським підстаростою, що забрав йому хутір Суботів і на смерть побив його сина, звернувся до суду і до короля, котрого влада була вельми слаба в Польщі. Але не найшов справедливости, а король сказав йому: „Ви лицарські люди і носите шаблі, хтож вас спиняє, постояти за себе? А я все був і буду до вас прихильним". Він подався на Запороже і звідтам дали йому поміч; хан татарський прислав значне військо, а населеннє горнулося до Хмельницького, котрого козаки окликнули гетьманом. У степах над річкою Жовті Води (на захід Дніпрових порогів) і біля Корсуня розбив Хмельницький польське військо і взяв у полон обох польських гетьманів Потоцького і Калиновського. З Білої Церкви видав до народу грамоти (універсали), котрими обіцював усім таку свободу, яку мали ко-

[1]) Чигирин у Київщині, недалеко Дніпра.

заки. На сей поклик Хмельницького зірвався український нарід до боротьби за волю, а населеннє Волині, Поділля й Галичини прилучилося до походу Хмельницького. Під Пилявцями (на Волині) пішло в ростіч друге польське військо, заскочене Хмельницьким. Тепер рушив він з козаками й Татарами на захід, обляг Львів, і взяв тут значний окуп, щоби заплатити за поміч Татарам, та посунувся до границь Польщі під Замостє. Звідсіля вислав послів на сойм до Варшави і домагався вибору на короля Яна Казимира (бо саме тоді умер був його брат, король Владислав).

По виборі Яна Казимира королем вернув Хмельницький до Києва, де його висше духовенство і населеннє повитало народнім лицарем і величало „русским Мойсеєм". Небавом король вирядив послів на Україну, щоби скласти умову з Хмельницьким. Але з того нічого не вийшло, бо польські посли як давнійше вимагали реєстру, а не вписані до реєстру мали вернути до крепацтва. Війна почалася отже наново, бо тепер стало зрозумілим, що розходиться о свободу всього українського народу. Хмельницький виступив у похід з кримським ханом Ісламом Гиреєм і обляг Збараж, де зачинився жорстокий ворог козаків й українського населення, князь Єрема Вишневецький. Король Ян Казимир зібрав нове військо і пустився на відсіч обложенців, але Хмельницький розбив його військо під Зборовом і мало що не захопив у полон самого короля. Але татарський хан, перекуплений Поляками, зрадив Хмельницького, так що він був приневолений підписати т. зв. Зборівський договір. Реєстр збільшено на 40 тисяч,

а всі инші мали вернути в крепацтво. Се викликало велике невдоволеннє на Україні, бо Хмельницький обіцяв вернути волю і права всему українському народови. В широких верствах народних почалася ворохобня, котру Хмельницький присмирив покараннєм смертю кількох завзятих полковників. Повага Хмельницького і козаків почала занепадати в широких верствах народних, а дальша війна тратила значіннє всенародньої боротьби. Простий нарід почав громадно переселятися за Дніпро в Слобідську Україну (між Донцем і Доном). Хмельницький був отже приневолений вести нову війну з Польщею, бо сойм не хотів згодитися навіть на услівя Зборівського договору, котрий по думці панів давав за богато волі козакам.

Розрив з Польщею і злука України з Московщиною. Хмельницький впевнився, що в боротьбі з Польщею годі йому опиратися на самім українськім народі. Тому признав зверхність турецького султана, а сей велів татарському ханови дати помогу Хмельницькому. Одначе в бою під Берестечком, за Бродами на Волині, Хмельницький у бою з Поляками потерпів пораженнє, бо хан знов зрадив його, а навіть захопив його в полон. По повороті з татарського полону Хмельницький був приневолений заключити з Польщею договір у Білій Церкві (над річкою Рось), котрим обмежено реєстер на 20 тисяч козаків. Війна йшла отже дальше а Хмельниаький заходився приєднати до помочи Швецію, Молдавію, Семигород і Московщину, а на останку звернувся о поміч до московського царя. Цар згодився на се з услівям, що Хмельницький піддасть Україну під його зверхність.

У Переяславі (на південний схід Києва) заключено 1654 р. угоду. На Переяславській раді Хмельницький і козаки присягли вірність цареви, а цар мав опісля умовитися з козацькими послами що до козацьких прав, свобід і ладу на Україні. Хмельницький і козацька старшина домагалися, щоби Україна була самостійною державою під управою гетьмана, старшини і козацької ради, під зверхністю царя. Але цар не згодився на повну самоуправу України і на самостійну владу гетьмана, а прислав до Києва свого воєводу, щоби наглядав за гетьманом. Хмельницький не вмів покористуватися тою силою, яку йому дав нарід, а український нарід не мав ще потрібної до того освіти, щоби досягнути мету своїх змагань; умів збурити ненависний йому лад, але не знав, як уладити независиму Україну і зробити її власною державою. Хмельницький побачив се на останку, що не вспів добре обезпечити самоуправи України тай лише три роки пережив Переяславську угоду. Він намагався втягнути инші сусідні держави до боротьби з Польщею і Московщиною і може булаб тим способом перервалася злука України з Московщиною та несподівано помер Хмелницький (в 1657 році в Суботові) і лишив справи неполагодженими і нерішеними.

20. Руїна.

По смерти Хмельницького[1]) настала на Україні вельми сумна доба, котру нарід назвав влучно „ру-

[1]) За заслуги Богдана Хмельницького вибрало військо козацьке ще за його життя гетьманом сина його Юрія (Юрася), але до булави треба голови, а він був невторопний; тому опісля настановили гетьманом Івана Виговського.

їною". Козацька старшина ще за Богдана Хмельницького бачила, що Україна не буде мати волі під Московщиною. Тому вона знов думала про те, щоби дійти з Польщею до якого ладу. Але нарід і рядове козацтво (чернь) і чути не хотіли про поворот під Польщу і тому недовірчиво гляділи на козацьку старшину й її переговори з Польщею. Козацька старшина думала, що можнаби вернути під польського короля, тільки требаби забезпечити самоуправу (автономію) на Україні. Тому змагала до того, щоби всі українські землі були влучені до України під управою гетьмана, вибраного на козацькій раді козацтвом і народом. Таку угоду зробив небавом після смерти Хмельницького гетьман **Іван Виговський** (гл. обр. 18), у Гадячі (над річкою Псьолом з лівого боку Дніпра) в 1658 році і вона звалася Гадяцькою умовою). Україна мала бути отже независимою, вільною державою, окремим „Великим Руським Князівством" в злуці з Польщею, бо Виговський бачив, що від Московщини не може сподіватися добра для України. Всі уряди мали займати лише Українці. Окрім Київської Академії мала бути на Україні заснована ще друга академія й инші школи, а також печатні. Одначе козацька чернь і нарід думали, що козацькій старшині забаглося лише панувати над народом разом з польськими панами і тому не хотіли слухати старшини. Нарід не розумів добре змагань Виговського і постанов Гадяцької умови і був противний злуці з Польщею, бо боявся, що знов заведуть панщину на Україні, а не добачав, що Московщина з прихильнійшими собі козацькими старшинами заводить на Україні крепацтво.

Скоро нарід дізнався про Гадяцьку умову, проявилося таке обуреннє, що військова рада скинула Виговського з гетьманства. Опісля з підмогою посполитого народу і черни добився на лівобічній Україні (Задніпрянщині) гетьманської булави Брюховецький, але він дбав лише о свої користи віддав всі українські міста московським воєводам котрі вибирали великі податки, а війна між Польщею і Московщиною руйнувала край. Козацька старшина і козаки, розярені на Брюховецького, скинули його з гетьманства і вбили. На правобережній Україні, що оставала під Польщею, вибрано гетьманом Петра Дорошенка і він вспів небавом злучити в своїх руках усю Україну. Він бачив, що Україна не зазнала добра ні від Польщі, ні від Московщини, і тому задумав підчинитися Туреччині, а за поміч платити їм данину. Але в народі занадто глибоко була закорінена ненависть до бісурманів і тому нерад був змаганню Дорошенка, а сим покористувалася Польща й Московщина і погодилися з собою в Андрусівськім[1]) мирі 1667 року, так що Польща дістала правобережну Україну, а Московщина лівобережну а до того ще й Київ. Колиж мало що не всі покинули Дорошенка, а нарід почав утікати на Задніпрянщину, не хотячи жити під Турком, піддався він Московщині, але та веліла їхати йому в московські краї, де він умер.

20. Гетьман Іван Мазепа.

Новий зворот у сій сумній добі руїни починається з гетьманованнєм Івана Мазепи. Він був найбільш

[1]) Андрусів на Білій Руси.

освічений зпоміж українських гетьманів і рад був бачити Україну самостійною, вільною державою. Тому намагався приєднати собі козацьку старшину, роздавав поміж неї уряди і землі та дбав, щоби сини козацьких старшин набиралися вищої освіти і науки в заграничних школах, бо впевнився, що сильні підвалини українській державі може дати лише вище освічена народня верства. Для того й на Україні заводив школи і печатні, перемінив Київську Могилянську Академію в університет, будував церкви і шпиталі. Тимчасом козацька чернь вводила часто розстрій і розлад, ішла за хвилевими бундючними окликами та перекидалася то в сторону Московщини то в сторону Польщі. Посполитий нарід і козацька чернь не могли оцінити як слід і зрозуміти змагань Мазепи і невдоволені часто повставали проти нього,

Мазепа (гл. обр. 19). бачив, що Московщина має нізащо права України і тому задумав утворити независиму від Московщини українську державу. Саме тоді цар московський Петро воював з шведським королем Карлом, славним войовником і здавалося, що Карло переможе царя. Мазепа рішився отже злучитися з Карлом, щоби заложити окрему українську державу під зверхністю Швеції (так як свого часу задумував се вчинити Богдан Хмельницький). Мазепа обіцяв дати козацьку поміч і Карло пустився з своїм військом на Україну. Але в рішучій хвилі, коли треба було ворогови глянути сміло в вічи, у многих між козаками не стало одушевлення до того. В хвилі, коли Мазепа мав поспішити на поміч Шведам, богато козаків попало в зневіру і майже половина їх розбіглася, Запорожці також до сего не пристали, а українське

населеннє також було байдужим до справи самостійности України. В бою під Полтавою (1709 р.) цар Петро переміг невеличке шведське військо з горсткою козаків. Так Мазепа програв справу, бо між українським народом, здеморалізованим і знесиленим змаганнями московського правительства, не було карности і саможертви. Українське населеннє кричало ще про права і вільности, як довго се було небезпечно для життя і майна, але не хотіло наложити головами, щоби здобути сі права. Не було вже тоді в українськім народі ясної і виразної свідомости тої цілі, до котрої ішовби чи то пан, чи козак, чи посполитий чоловік з посвятою і саможертвою. Нарід попав у зневіру, чи що з того вийде, і тому програв Мазепа.

Знесеннє гетьманщини і Запорожської Січи. Мазепа втік з Карлом у Туреччину, де небавом помер, а цар Петро зніс гетьманський уряд, прислав московських воєводів на Україну і вони вибирали там податки, заводили кріпацтво й инші московські порядки. До тогож заставляли нарід до тяжких робіт, до сипання земляних валів на Україні для захисту від татарських наїздів. Козаки були приневолені копати канали на півночи коло Ладожського озера, де цар Петро заложив нову столицю Петербург, і там більша часть козаків згинула з голоду і холоду.

Але найшлася громадка сміливих старшин, що з наказним гетьманом (заступником гетьмана) Павлом Полуботком звернулися до царської столиці Петербурга з протестом проти нарушення козацьких прав. Та їх посаджено у вязниці а управу в Україні обняла „Малоросійська Колєґія“ з лютим московським бригадиром Веляміновом на чолі. В 1764

році зовсім знесено гетьманство, а управу України обняв московський ґенерал-ґубернатор Румянцев.

Цар Петро помирився опісля з Туреччиною і Польщею, зрікся правобережної України в користь Польщі та видав указ, щоби всі правобережні оселі переселилися на лівобережну Україну за Дніпро і протягом півроку стала правобережна Україна пусткою. Але Московщина не бажала мати на своїх землях вільного козацтва і тому цариця Катерина знесла гетьманський уряд 1764 р. і веліла зруйнувати Запорожську Січ (1775 р.), а селянство довела до повного закріпощення. Останнього кошового Кальнишевського, 84-літнього старця вивезено на далеку північ Росії і посаджено його в темниці Соловецького монастиря, на Білому морі, де він мучився 26 літ. Частина Запорожців утекла з Січи і поселилася в Добруджі, при уйстю Дунаю; а московський уряд утворив опісля нове козацьке військо, („Чорноморці") котрому призначено нові оселі над річкою Кубанью[1]), на східному побережу Азівського моря.

Гайдамаччина і Коліївщина. Опришки. Після зруйнування Січи цариця Катерина знесла зовсім козацький лад на Україні. Край поділено на ґубернії, а в році 1783 заведено крепацтво (підданчу неволю) і сотні тисяч колишніх козаків та селян роздавано панам у підданство. На правобережній Україні, виселеній указом царя Петра, почали наново польські пани поселятися і закликати людий на т. зв. „слободи" та обіцювали на 30 літ звільнити їх від усяких повинностий і роботизн. Нарід кинувся отже сюди з ліво-

[1]) річка Кубань вливається до Чорного Моря.

бережної України і скоро залюднив правобережже. Але не довго тривала тут свобода. Скоро лише минули слобідські роки, селяни були приневолені знов підлягати судови панів, відбувати панщину, а се викликало велике роздратованнє між народом.

Одначе нарід не мав уже сили вести отверту боротьбу, а під проводом козаків з Січи або з України збирався по лісах і байраках у ватаги, нападав шляхотські оселі, убивав або проганяв панів та грабив їх добро. Такі ватаги зложені з людий званих гайдамаками[1]), появилися не лише на степовій Україні, але й на Полісю, на Волині і на Поділлю, а їх проводирі звалися ватажками або отаманами. Нарід сприяв гайдамакам, бо бачив у них оборонців своїх прав і волі та помагав їм грабувати панське добро. На останку в 1768 р. знялося на Україні велике гайдамацьке повстаннє, зване Коліївщиною[2]) під проводом Залізняка і Гонти, сотника двірських козаків у маєтностях Потоцьких. Се було останнє кровавe змаганнє українського народу проти накиненого йому кріпацького підданства, згноблене Польщею при московській помочи...

22. Відродженнє українського народу під владою Росії[3]) й Австрії.

Відродженнє народне на Придніпрянській Україні. Внутрішній розлад довів Польшу до того, що

[1]) гайдамака — турецький вислів, означав чоловіка своєвільного, ворохобника, бунтівника, розбишаку.

[2]) Коліїй, розбишака, колії розбишаки, звідсіля назва Коліївщини.

[3]) За царя Петра стала Московщина зватися Росією.

три сусідні держави: Росія, Австрія і Прусія розібрали її (1772 р.) і тим способом більша частина українських земель дісталася Росії, а менша Австрії. Після знесення гетьманщини, зруйнування Січи і заведення крепацтва тяжко занепала Україна, а український нарід переживав важку долю. Духовенство відчужувалося від народу, а потомки колишніх козацьких старшин, звані дворянами, (начеб то шляхтою) московщилися і забули про свій нарід, що попав у темноту й недолю, хоч не покидав своєї рідної мови, пісень, звичаїв та споминів про недавну бувальщину. Аж коли **Іван Котляревський** (гл. об. 20), з дворянського роду звернувся в своїх творах до народу в його рідній мові, почала Україна відроджуватися до нового життя. Своїми творами показав він, як можна живою народною мовою написати про українське життє з великою щирою любовю до народу, особливо до селян. Його „Наталка-Полтавка“ виставлювана в театрі викликує все миле вражінне зображіннє гарних сільських звичаїв. Григорій Квітка-Основяненко в повістях вельми живо і гарно описав добрі звичаї предківські (нині на жаль понехувані) українського народу, його чесну вдачу, вірність і щирість. Костомарів і Куліш своїми творами поширили знаннє української історії і мови, а народна свідомість між українською освіченою верствою пробудилася, коли вони й инші письменники заснували в Києві Братство св. Кирила й Методія, первоучителів і апостолів Словян, та змагали до знесення крепацтва, до поправи долі народу, хоч їм не повелося сего осягнути, бо їх увязнено і тяжко покарано. Але найбільш причинився

до розбудження свідомости в широких народних верствах крепацький син Тарас Шевченко (гл. обр. 20.), (умер 1861 р.) і довів своїми огненними піснями до того, що зараз по його смерти знесено крепацтво в Росії. Правда, опісля знов пригноблено українське письменство царським указом, котрим заборонено печатати українські книжки, але боротьба за вільність і красше життє в Росії не уставала і російський уряд таки був приневолений дати деякі пільги українській мові і письменству. В останних десятиліттях видала Придніпрянська Україна чимало талановитих письменників як Степан Руданський, що складав вельми дотепні приказки, Марковичка оповіданнє про крепаків, Нечуй Левицький і Борис Грінченко, котрі окрім гарних повістий написали богато книжечок для просвіти народу і науки, Михайло Коцюбинський, що писав чудові повісти з народного життя, Леся Українка славна поетка і т. ин.

Боротьба народів поселених у Росії, між тим й українського зростала, а після програної війни з Японією, державою на сході Азії, цар проголосив конституцію, а тим самим свободу віри, слова, письменства і народних зборів, (1905 р.), так що український нарід вибирав послів до Державної Думи (Ради). Почали появлятися українські часописи і книжки, засновувати товариства, як „Просвіта“ в Києві і по инших містах а нарід почав свобіднійше жити та розвиватися.

Відродженнє українського народу під владою Австрії. По розділі Польщі прилучено меншу частину українських земель на захід ріки Збруча до Австрії

з назвою королівства Галичини й Володимирії (давна Галицька Русь), а крім того придбала Австрія з українських земель ще й Буковину. В тих землях зберегли українську народність лише закріпощені селяне-хлібороби та недобитки міщан, виперті на передмістя, та бідне і темне духовенство, котре не мало потрібної для народного проводу науки. Австрійські володарі з Габсбурського роду заопікувалися українським народом, прибитим довгим лихоліттєм. Цісарева Марія Тереса оснувала у Відні при церкві св. Варвари (що там є і до нині) духовну семинарію для виховання й образования руського духовенства. Її син Йосиф II., зніс (в 1782 р.) в Галичині підданчу неволю (крепацтво). Правда, селяни ще оставали підданими дідичів, підлягали їх судови, робили їм панщину і платили данину, але могли по своїй волі переноситися з села до села, посилати діти до шкіл або до ремесла і на кривди заподіяні їм дідичами вносити жалоби до цісарських судів. Йосиф II., велів по селах закладати громадські шпихлірі для підмоги селян в часі переднівку або голоду.

У Львові заснував Йосиф II., духовну семинарію руську (1783 р.) а крім того найвисшу школу (університет в 1784 р.) і велів деякі науки подавати там у руській народній мові. Але тодішні учені Русини не вміли тим як слід покористуватися, бо вживали в книжках мішанини руської і церковно-словянської мови. А ся язикова мішанина була не придатна і не зрозуміла. Так само велів і в сільських школах учити в народній мові, але книжки шкільні видавали тодішні Русини сею незрозумілою мішаниною

і се спинювало поступ просвіти. Взагалі дбав Йосиф II., щоби руської мови уживано всюди, яко „краєвої і народної".

Але живий народній рух почався між галицькими Русинами аж після 1835 р., коли питомці руської семинарії духовної у Львові під проводом **Маркіяна Шашкевича** (гл. обр. 22.) і його товаришів Якова Головацького й Івана Василевича („Руська Трійця") постановили трудитися для розвитку рідної мови, письменства і народности та видали першу книжку живою народною мовою т. з. „Русалка Дністрова" (1837 р.).

Ще живійший рух народній проявився між Русинами, коли цісар Фердинанд проголосив конституцію і зніс останки панщини ($^3/_{15}$ мая 1848 року). Тоді заснували народолюбці під проводом єпископа Яхимовича (опісля митрополита) „Головну Руську Раду" для оборони прав руського народу, а для народної просвіти „Галицько-Руську Матицю", і взялися жертвами всего народу до будови „Народного Дому", що мав бути огнищем і осередком народного життя. Цісар Франц Йосиф I., (братанич і наслідник Фердинанда) дарував Русинам згарище давного университету, і тут станув Народний Дім, під котрий положив угольний камень сам цісар Франц Йосиф, підчас свого побуту у Львові 18 жовтня 1851 р., а відтак здвигнено побіч того Преображенську Церкву.

Як давнійше, так і тепер найшлися між Русинами такі слабодухи або користолюбці, що стали цуратися своєї рідної мови і народности: одні говорили: „niema Rusi", і стали Поляками, а инші знов голосили: „адинъ

(один) народъ" і стали накручувати гарну українську мову на лад московської та витворили язикову мішанину, котрої не розумів ні Русин-Українець ані Москаль. Та при всіх перепонах і трудностях загал свідомих Русинів остав вірним народному прапорови і народна робота для підєму і розвитку української народности поступала щораз красше вперед а доказом сего численні народні товариства й інститути основані народолюбцями і піддержувані жертвами і змаганнями українського народу. „Руська Бесіда" з народним театром, „Просвіта" „Наукове Товариство ім. Шевченка", Українське Педаґоґічне Товариство", „Дністер", „Народня Торговля" і богато инших, се огнища просвіти, науки і народно-господарських змагань. За влади цісаря Франца Йосифа почали у львівськім університеті викладати про українську мову і письменство, історію України і деякі инші науки українською мовою засновано кілька українських ґімназій і чимало народних шкіл з державних і краєвих фондів, а сам український нарід удержує своїми жертвами чимало українських ґімназій, учительських семинарій і народних та йнших шкіл.

Між Галичанами й Придніпрянцями оживилися взаємини, богато придніпрянських письменників, як Куліш, Кониський, Нечуй-Левицький, Драгоманів, Коцюбинський і ин., брали участь в галицьких видавництвах. З галицьких учених визначилися між иншим Омелян Огоновський, проф. львівського університету і довголітний голова „Просвіти", що написав між иншим Історію укр. письменства, Придніпрянець Михайло Грушевський,

що написав велику Історію України, а між поетами визначився Іван Франко, котрий написав чимало наукових розвідок і книжечок для дітий і просвіти народу.

За прикладом галицьких Русинів пішли і Русини на Буковині, де поет Федькович і Воробкевич розбудили народну свідомість, а народолюбива робота передових Русинів буковинських довела і там до заснування „Руської Бесіди", „Народного Дому" й инших народних товариств, а на університеті в Чернівцях викладано також українську мову і письменство і з державних фондів основано на Буковині дві українські ґімназії, а з краєвого фонду чимало народних українських шкіл.

Лише в Угорщині. де живе около 600 тисяч Русинів, нарід лишений проводу і просвіти коротав своє бідолашне життє в темноті і безпросвітности.

23. Змагання українського народу до державної самостійности.

Велика світова війна й овлада українських земель в Австро-Угорщині російськими військами. Саме тоді, коли український нарід уладжував на всіх своїх землях обходи для сватковання столітних уродин найславнійшого свого кобзаря-поета Тараса Шевченка (в 1914 р.), вибухла страшна світова війна, якої не запамятала всесвітова історія. Ся кільколітна війна спинила мирний розвиток нашого народу, і він пережив невимовно страшні за той час злидні. До завзятого бою на життє і смерть проти Австро-Угорщини і союзної з нею Німеччини

(опісля ще станула їм до помочи Болгарія й Туреччина) виступила царська могутня Росія а з нею злучилися мало що не всі світові держави европейські а навіть Америка. Бажала при тім Росія загарбати під свою кормигу українські землі зпід Австро-Угорщини, щоби здавити зовсім українське народне життє.

З волі українського народу утворилася тоді у Львові „Головна Українська Рада", взяла в свої руки провід у всіх народних справах і візвала весь нарід до участи в сій війні, що йшла проти Росії за визволеннє України. В підмогу австрійським і німецьким військам пішли відділи „Українських Січових Стрільців", утворені українською молодіжю з Галичини і Буковини. Але Росія з величезною перемогою кинулася і заняла спершу Галичину і Буковину, а наслідком того народні провідники і чимало українського населення переселилося до західних австрійських країв (головно до Відня і Праги), де перенеслися також українські просвітно-наукові і господарські товариства перед московським переслідованнєм, щоби там подбати про долю тисячів наших переселенців. При сій нагоді й инші народи пізнали близше український нарід, його долю і бувальщину і про се заговорили в ширшім світі.

Переворот у Росії й самоуправа Придніпрянської України. По завзятих і кровавих боях, в котрих визначилися також „Українські Січові Стрільці", визволено Галичину й Буковину зпід російського наїзду (1915 — 1917). Зломана сила царських військ не могла піднятися і з початком 1917 р., вибух у Росії внутрішній переворот і царя усунено з престола

й увязнено (опісля убито з цілою семєю), а управу держави вхопило в свої руки революційне правительство зложене з московських громадян.

Тоді й українське громадянство утворило в Києві „Українську Центральну (осередну) Раду", щоби здобути в Росії самоуправу (автономію) Україні. Але коли московське революційне правительство сему спиралося „Укр. Центр. Рада" постановила, що само українське населеннє має необмежене право рішати про свою будучу долю, про відносини до Росії так що Україна може приступати до союза з иншими народами царства на основі добровільної умови, яко рівний з рівним, яко самостійна держава.

Тимчасом у московських землях Росії захопили владу в свої руки робітничо- салдатські ради. Російське військо розсипалося і грабувало українські села, а селяни забирали самовільно землю поміщиків (великих власників). Під конець 1917 р., утворилося в Росії нове правительство зване большевицьким[1]), що простягнуло свою руку і на Україну, але большевиків виперли з Києва, а „Укр. Центр. Рада" проголосила тоді **„Українську Народну Республику"**[2]). Російська большевицька (совітська) Республика заключила мир у Берестю (9 лютня 1918 р.) з Австро-Угорщиною, Німеччиною, Болгарією й Туреч-

[1]) Большевиками зветься сторонництво, котре не признає особистої власности людям, а все має належати державі або громаді н. пр. земля і кождий громадянин має право однаково користуватися всякими достатками.

[2]) Республика або Річпосполита се держева так уладжена, що верховну владу назначує в ній сам нарід, а державою править народом вибраний президент, а закони ухвалює сойм — вибраний виборцями.

чиною, а сі держови признали „Українську Народну Республику“ самостійною державою й установили границі, які були між Австро-Угорщиною й Росією, а на заході прилучили ще до неї Холмщину і Підляше. Україна дістала німецьку поміч проти большевиків та виперла їх.

Одначе українське правительство не вспіло утворити сильної влади і завести лад у розворушеній переворотом країні. Знесенне приватної земельної власности „Укр, Центральною Радою“ роздратувало селян-хліборобів, а правительство не вміло ладнати з німецькою військовою командою, котра наостанку розігнала „Укр. Центр. Раду“ і на чолі України поставила гетьманом Павла Скоропадського, внука гетьмана Івана Скоропадського, Мазепиного наслідника. Скоропадський за короткий час у трудних обставинах зробив чимало для підєму української просвіти і науки: заснував у Києві Академію Наук, два українські університети, в Києві і Камянці Подільському, укр. театр у Києві і чимало середніх і народних шкіл.

Гетьман Скоропадський оповістив новий устрій держави і привернув хліборобам їх земельну власність. Одначе широкі народні верстви, як давнійше не мали довіря до змагань Мазепи, так і тепер не зрозуміли заходів гетьмана Скоропадського, підозрівали його о велику прихильність до великих земельних власників і змагання до зєднання України з Росією. Проти гетьмана повстало українське громадянство з Укр. Січовими Стрільцями, а також узброєні селяни. Гетьман був приневолений виїхати в Німеччину, а в „Укр. Народ. Республиці“ почалася знов внутрішня боротьба

ба і довела до проголошення „Радянської (совітської) соціялістичної Республики“, що доси остає в союзі з „Московською Рядянською Республикою“.

Західно-українська Народня Республика. Тимчасом велика світова війна наслідком перемоги західних держав, котрим сильну поміч дала Америка, довела до занепаду Австро-Угорщини. Наслідник Франц Йосифа († 1916 р.), цісар Карло І., бажаючи здержати розпад монархії, проголосив в дусі права самоозначення народів а Австрію Союзною Державою, одначе й се показалося безвиглядним. На основі проголошеного права самоовначення народів утворилася дня 18 жовтня 1918 р. у Львові „Українська Національна Рада“ з представників Галицької, Буковинської і Закарпатської України“, а слідуючого дня „Українські Національні Збори“, ухвалили, що з українських земель Австро-Угорщини твориться Українська Держава і на тій основі „Укр, Націон. Рада“ перебрала дня 1 листопада 1918 р. владу в тих землях, названих „Західно-Українською Народною Республикою“.

Одначе утворена ще в 1916 р. з підмогою Австро-Угорщини й Німеччини „Річпосполита Польська“ почала оружною силою добиватися прилуки Галичини до ново відбудованої польської держави. Почалася кровава боротьба, що тяглася більш півроку, поки Польща з великою військовою перевагою і підмогою Франції, Англії й Амереки перемогла Українців і довела до того, що мирова конференція амбасадорів (представників західно-европейських держав) у Парижі постановила 14 березня 1923 року

залишити Галичину при Польщі. Румунія заняла Бесарабію і Буковину, а утворена з чеських країв і Словаччини „Чесько-Словацька Республика“ з поручення західно-европ. держав дістала Закарпатську Україну з обовязком надання їй самоуправи з назвою „Карпатська Русь“. Таким способом український нарід опинився в чотирох державах: Галичина під Польщею, Буковина й Бесарабія під Румунією, Закарпатська Русь в Чехо-Словаччині, а Придніпрянщина остає „Радянською (совітською) Речипосполитою Українською“ в союзі з „Московською Радянською Речипосполитою“.

„Ще не вмерла Україна“

Чубиньский.

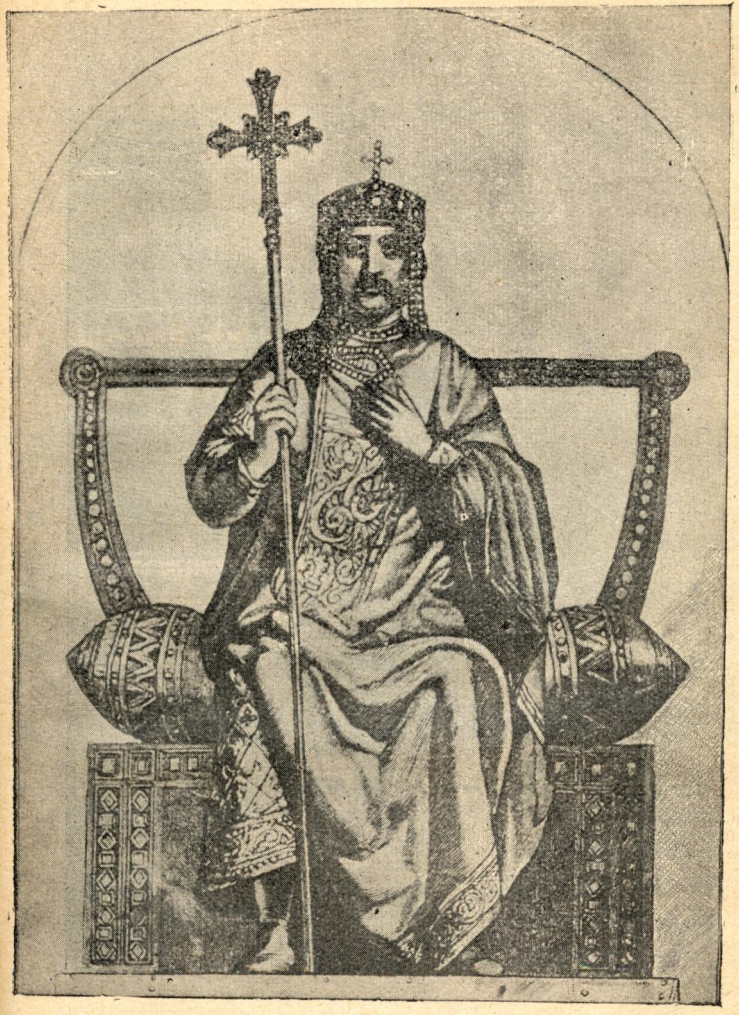
ЗМІСТ:

Стор.

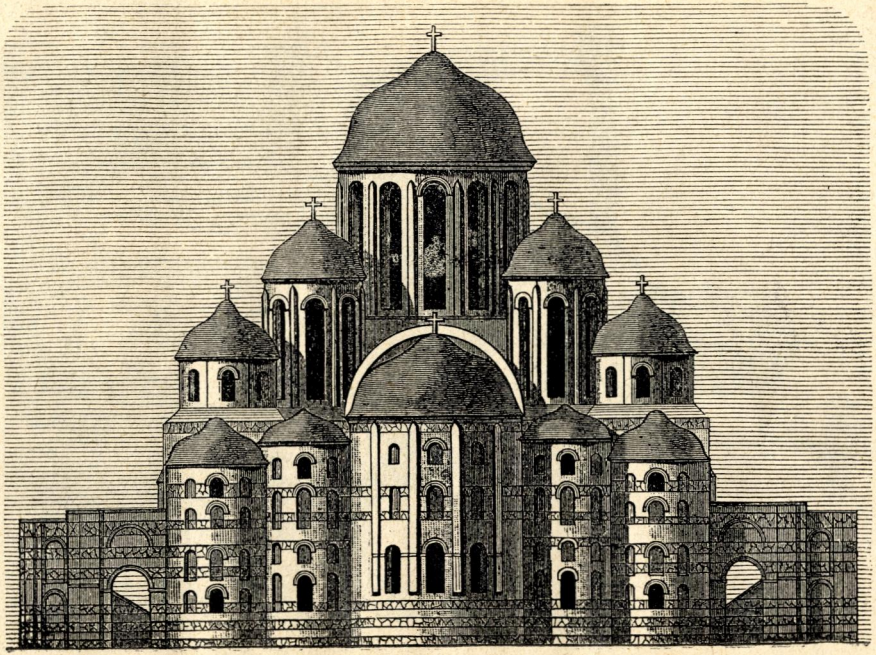
1. Вступне слово . . . . . 7 — 9
2. Український нарід і його землі . . . . . 10 — 11
3. Предки українського народу, їх віра, родинне й домашнє життє . . . . . 12 — 13
4. Казочна бувальщина українського народу . . . . 13 — 15
5. Київські князі: Володимир і Ярослав. Християнство на Україні . . . . . 15 — 18
6. Розділ Руської держави на Уділи. Княжі усобиці. Володимир Мономах . . . . . 18 — 19
7. Занепад Києва. Початок московського народу і Московської держави . . . . . 19 — 20
8. Почин окремого Галицького князівства . . . . . 21 — 24
9. Лад у старинній Руси за князів . . . . . 24 — 25
10. Русь під владою Литви, Польщі й Угорщини. Початок Литовської держави й єї зрущеннє . . . . . 26 — 27
11. Галицька Русь під владою Польщі й Угорщини . . 27 — 28
12. Злука Польщі з Литовсько-Руською державою . . . 28 — 30
13. Громадський лад в українських землях за польської влади . . . . . 31 — 32
14. Князь Константин Острожський. Церковні братства і школи на Руси . . . . . 33 — 35
15 Церковна унія Берестейська . . . . . 35 — 37
16 Митрополит Петро Могила і Київська Колегія . . . 37 — 38
17. Боротьба українського народу за самостійність України. Козаччина. Запорожська Січ. . . . . 38 — 41
18. Перші війни козацькі з Польщею. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний . . . . . 41 — 43
19. Гетьман Зиновій Богдан Хмельницький . . . . . 43 — 47
20. Руїна . . . . . 47 — 49
21. Гетьман Іван Мазепа . . . . . 49 — 53
22. Відродженнє українського народу під владою Росії й Австрії . . . . . 53 — 59
23. Змагання українського народу до державної самостійности . . . . . 59 — 64

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

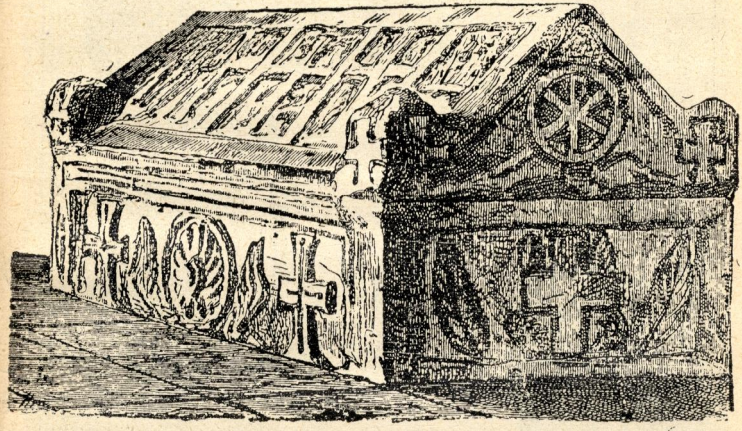
ІЛЮСТРАЦІЇ

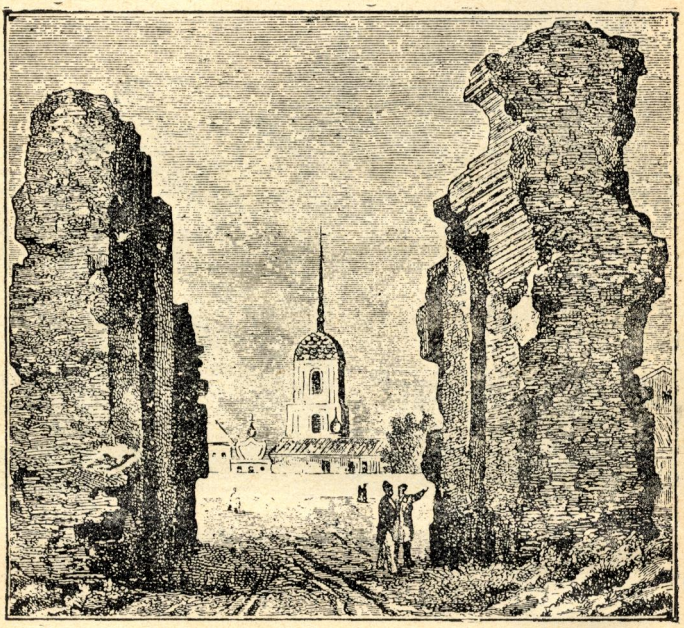
1. Князь Володимир

2. Собор св. Софії

3. Домовина кн. Ярослава Мудрого

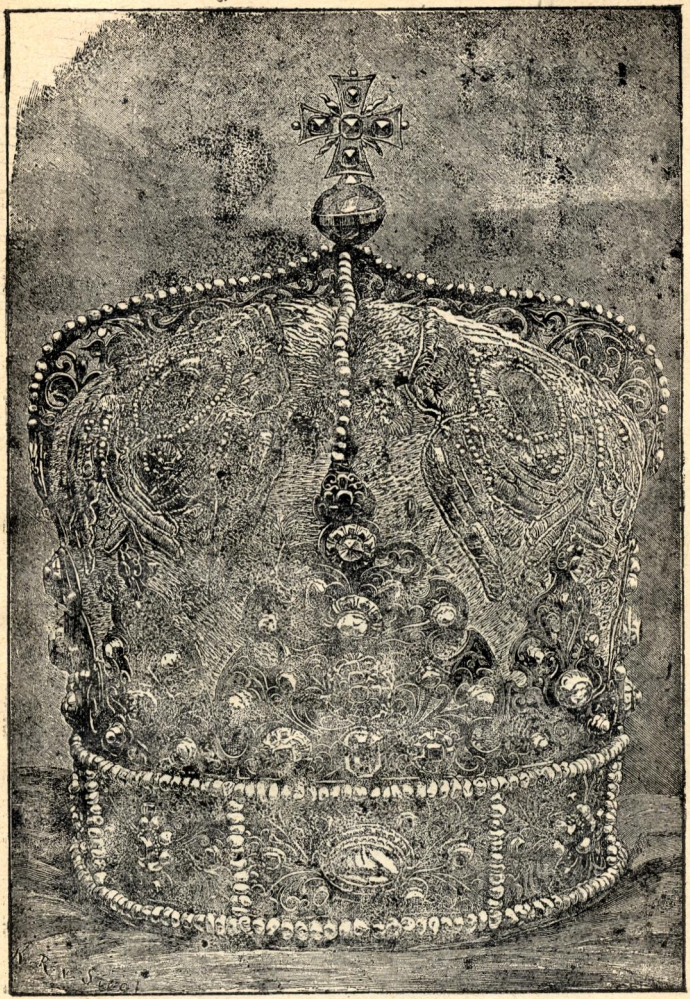
4. Золоті Ворота

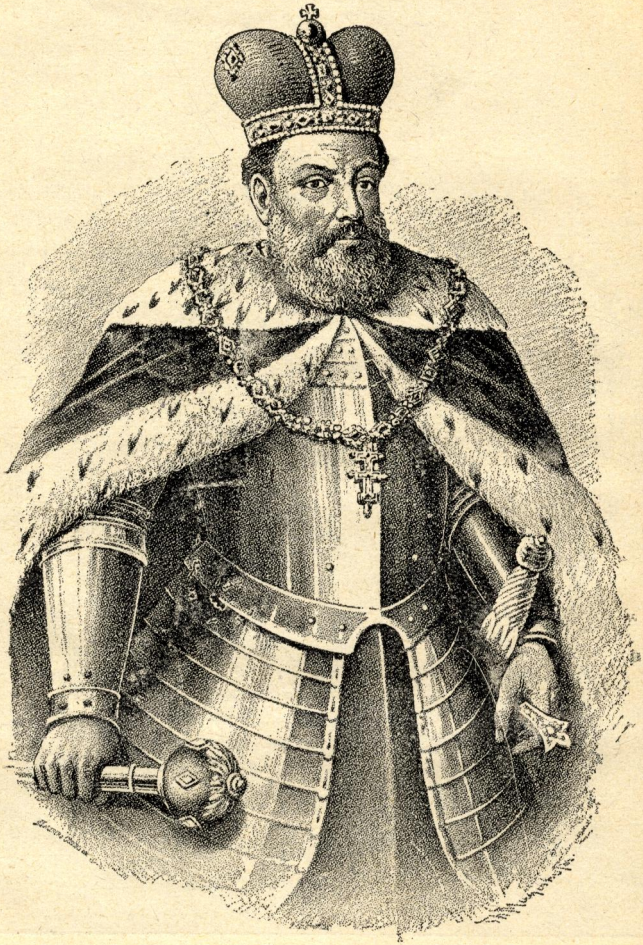
5. Нерушима стіна

6. Князь Данило

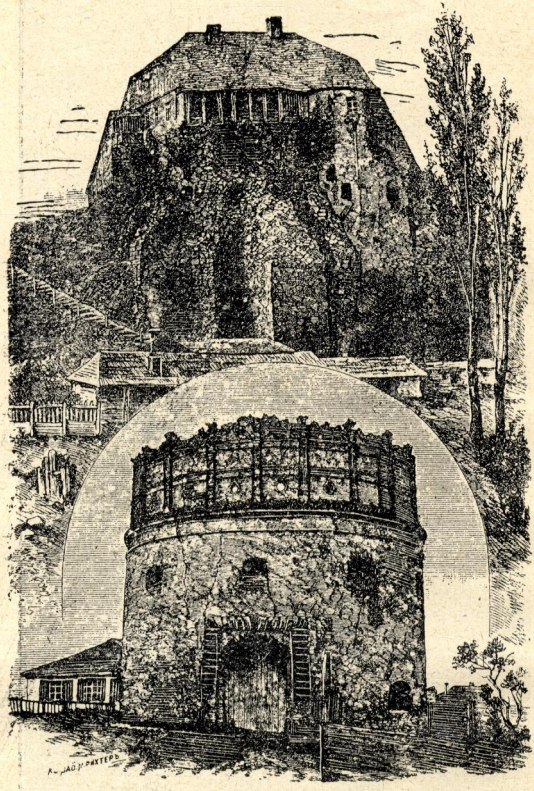
7. Королівська корона Данила

8. Князь Лев

9. Волоська церков

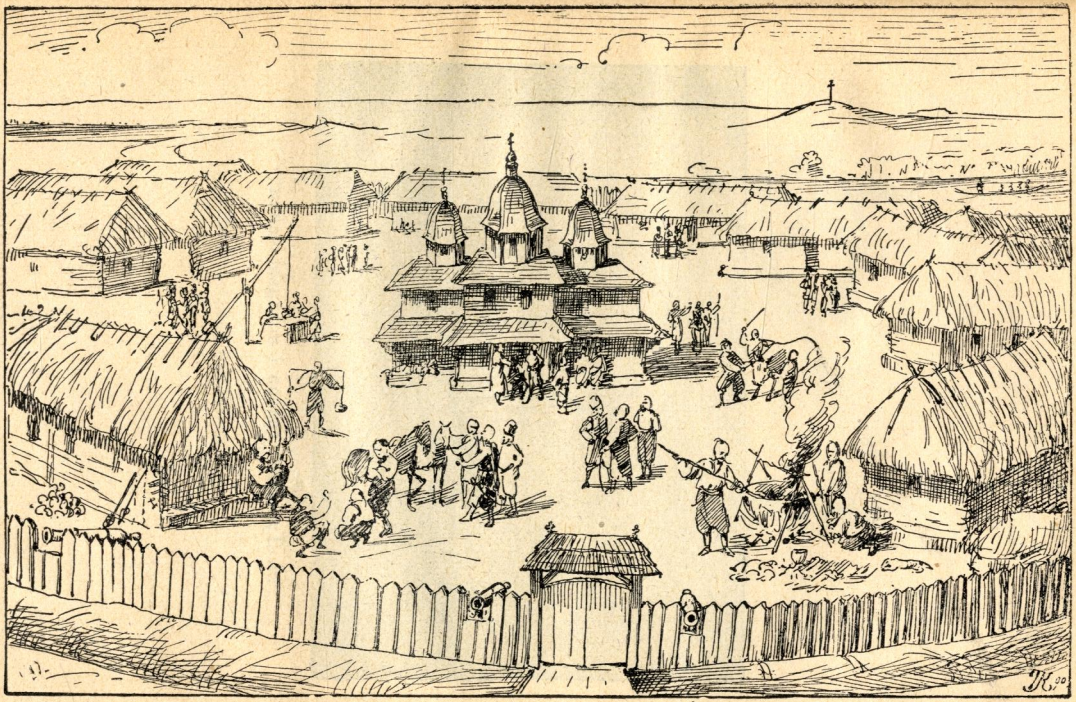
10. Замок в Острозі

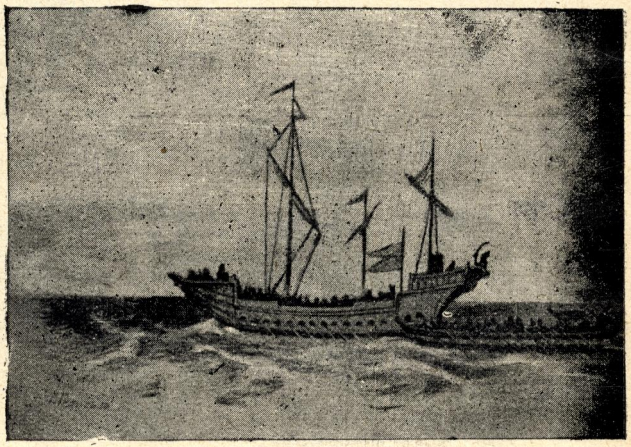
11. Князь Константин Острожський

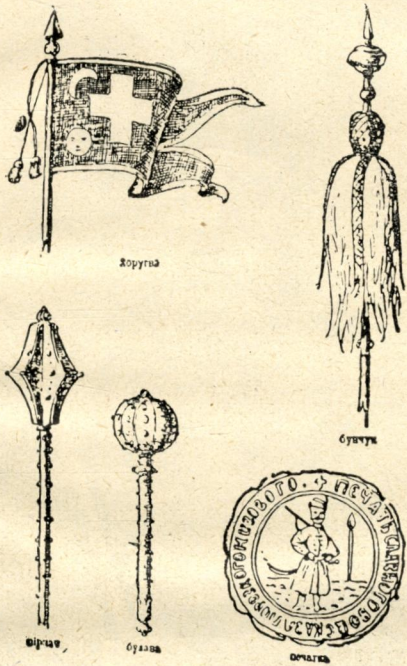
12. Митрополит Петро Могила

13. Запорожська Січ

14. Турецька ґалєра і козацькі чайки

15. Козацькі клейноти

16. Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний

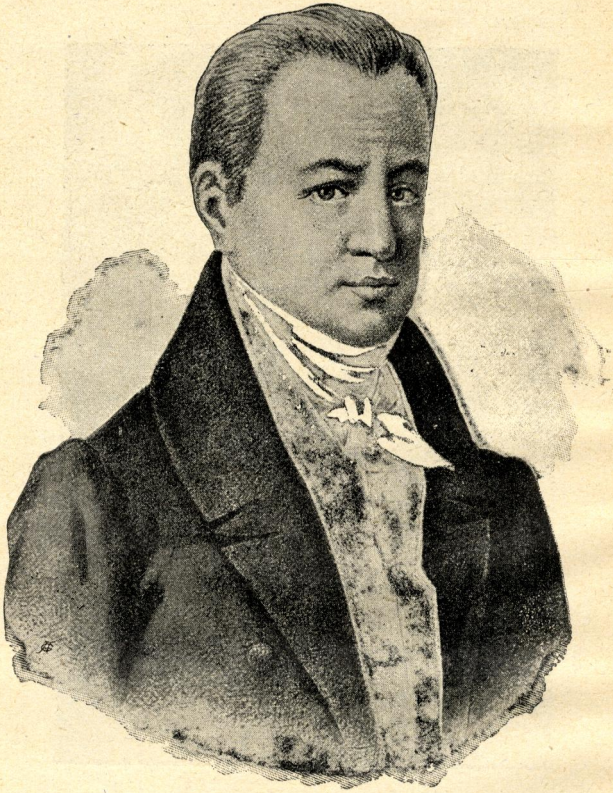
17. Гетьман Богдан Хмельницький

18. Гетьман Іван Виговський

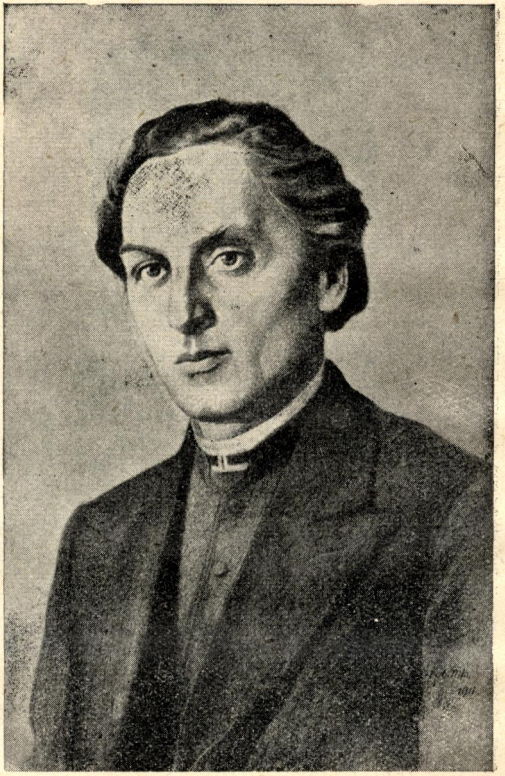
19. Гетьман Іван Мазепа

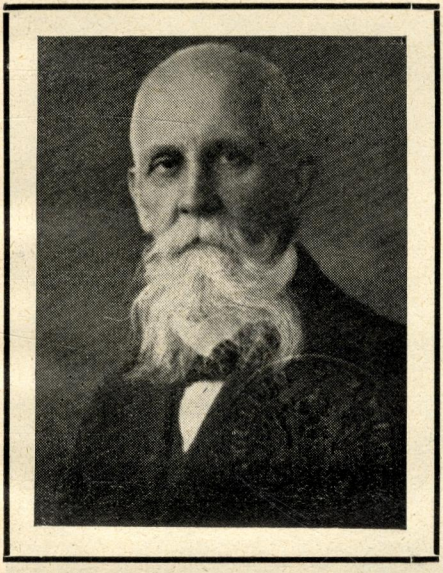
20. Іван Котляревський

21. Тарас Шевченко

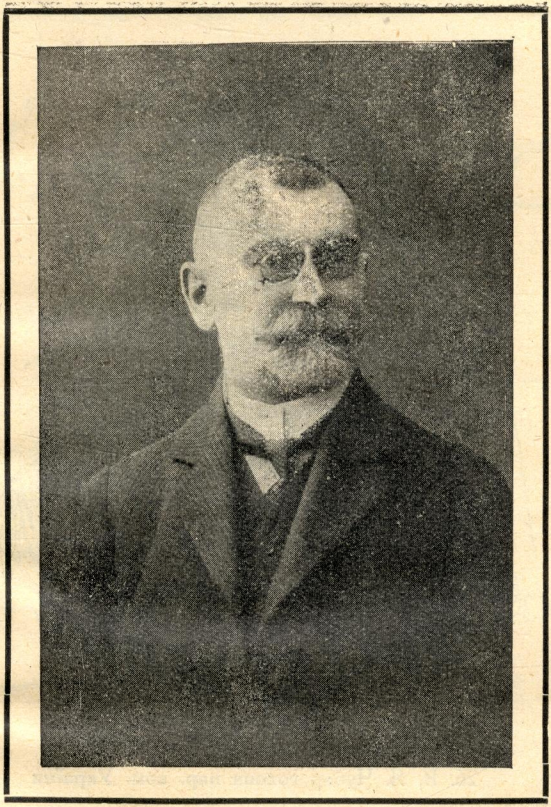
Маркіянъ Шашкевичъ

23. Юліян Романчук віципрез. австр. пал. пан. перебрав присягу від уряду З. О. У. Н. Р. в 1918 р.

24. Др. Евген Петрушевич
президент З. О. У. Н. Р.

25. Др. Кость Левицький
перший през. міністрів З. О. У. Н. Р.

26. В. Я. Чубар голова нар. ком. України

КАРТА
НАЙВАЖНІЙШИХ МІСЦЕВОСТИЙ
З ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
X. — XX. ст.
---- Народописна границя.
Розмір: 1 : 7.400.000.
На схід від Грінїч
ПОЛЬЩА
БІЛОРУСИ
ВЕЛИКОРУСИ (МОСКАЛІ)
ПІДЛЯШЕ
ПИНЩИНА
ТУРІВЩИНА
ЧЕРНИГІВЩИНА
ВОЛИНЬ
ГАЛИЧИНА
КИЇВЩИНА
ПЕРЕЯСЛАВЩИНА
СЛОБОЖАНЩИНА
ПОДІЛЛЯ
БРАСЛАВЩИНА
УКРАЇНА
ЗАПОРОЖЕ (НИЗ)
ХОРТИЦЯ (СІЧ)
СЛОВАКИ
КАРПАТСЬКА РУСЬ
УГОРЩИНА
МОЛДАВА
ВОЛОШИНА
КРИМ
АЗОВСЬКЕ МОРЕ
РУСЬКЕ (ЧОРНЕ) МОРЕ
КАВКАЗ
Варшава
Краків
Львів
Луцьк
Володимир
Київ
Переяслав
Чернігів
Новгород сіверський
Харків
Полтава
Черкаси
Канів
Біла Церква
Корсунь
Чигирин
Умань
Брацлав
Кодак
Очаків
Херсон
Перекоп
Корчунь
Кафа
Дніпрові пороги
Дніпро
Дністер
Буг
Прут
Сян
Вісла
Дін
Волга
Донець
Кубань
Кума
Маныч

(2р.)
1 руб 92 коп
(1986)
РЛ 211 У
30788.

Александер Барвінський

КОРОТКА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Українська Дешева Бібліотека
1926

352